

Remus Mihai Feraru

Sărbători civice la Milet și în coloniile sale de la Pontul Euxin

Civic Festivals in Milet and in the Milesian colonies of the Pontus Euxinus

Abstract: *The study has as object the civic festivals dedicated to the divinities worshipped in the Milesian Pontic colonies and their calendars. The Milesian Pontic cities followed the celebrations cycle rooted into the Milesian tradition, giving without question a primary worship to Apollo. In the Milesian Pontic cities they celebrated Taurea (in honor of Poseidon Taureos), Thargelia (in honor of Apollo Thargelios), Metageitnia (in honor of Apollon Metageitnios), Boedromia (in honor of Apollo Boedromios), Pyanopsia (in honor of Apollo), Apatouria (in honor of Zeus Phratrios and Athena Phratria), Lenaia, Anthesteria and The Great Dionysia (in honor of Dionysos).*

Cuvinte cheie: *sărbătoare calendar, epicleză, organizare religioasă, colonii milesiene, Pontul Euxin*

Keywords: *festival, calendar, epiclesis, religious organization, Milesian colonies, Pontus Euxinus.*

Sărbătorile civice consacrate divinităților venerabile în *cetățile* grecești reprezentau repere fundamentale pentru organizarea calendarelor lor. La origine, calendarul grec reprezenta un ansamblu de date ritualice. În religia greacă din epoca clasică, funcția sărbătorii era aceea de a celebra sau a comemora un eveniment sau un personaj mitologic. În Grecia antică, majoritatea sărbătorilor erau legate de tradițiile societății agricole. Numele acestor sărbători trimit adesea la rituri agrare foarte vechi, destinate fie asigurării fertilității câmpurilor, fie invocării protecției divine pentru a ocroti roadele recoltei¹.

Sărbătorile religioase marcau momente importante în succesiunea anotimpurilor și a muncilor agricole. Calendarul ritual al grecilor conține două grupe de sărbători care

1. Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, trad. Dragoș Cojocaru, Emanuela Stoleriu, Dana Zămosteanu, Iași, 2003, p. 162, 742 ; Montserrat Camps-Gasset, *L'Annee des Grecs. La Fête et Le Mythe*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 530, 1994, p. 20, 41; Michel Casevitz, „Le vocabulaire agricole dans le calendrier grec”, în Marie-Claire Cauvin (coord.), *Rites et rythmes agraires*, (collection de Travaux de la Maison de l'Orient n° 20), GDR Maison de l'Orient Méditerranéen, Lyon, 1991, p. 110.

se celebrau iarna, primăvara și în timpul verii. Iarna este marcată de o serie de sărbători dedicate semințelor, lumii morților și germinării culturilor; aceste sărbători asigură fertilitatea câmpurilor și semințelor. Sărbătorile primăverii și ale verii sunt legate de primele roade oferite ca ofrandă divinităților. Ele se celebrează cu ocazia recoltei, fiind dominate de ritualuri de purificare colectivă, de pregătire pentru seceriș și de oferire a primelor roade consacrate divinităților în semn de mulțumire pentru bogăția și abundența fructelor². Raporturile stabilite, pe de o parte, între sărbători și succesiunea anotimpurilor, și pe de altă parte, între sărbători și muncile agricole evidențiază funcția fundamentală a sărbătorii de a ritma anul. În calendarul grec, zilele sunt adesea denumite în funcție de poziția lor înainte sau după o anumită sărbătoare care dobândește, astfel, un rol precis în delimitarea timpului³.

Începând din epoca arhaică și continuând cu cea clasică, elenistică și romană, inscripțiile atestă o serie de sărbători organizate în coloniile pontice milesiene care trebuie puse în legătură cu perpetuarea anumitor culte. Celebrarea diferitelor divinități reprezintă un moment privilegiat de conviețuire a oamenilor și de autocelebrare a propriei lor comunități; de aceste ceremonii s-au legat întotdeauna evenimentele mai semnificative ale grecilor de la Pontul Euxin, de la dansuri la procesiuni religioase și spectacole de teatru, de la banchetul în comun la concursurile muzicale și sportive.

Obiectul cercetării noastre îl constituie sărbătorile civice închinete divinităților

2. Montserrat Camps-Gasset, *op. cit.*, p. 20-28 ; 39-64.

3. Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 162, 742 (s. v. *calendar; sărbătoare*); Montserrat Camps-Gasset, *op. cit.*, p. 20-21, 93, 105.

venerate în ctitoriile pontice ale Miletului și relația lor cu calendarele utilizate în coloniile pontice milesiene. Pontul Euxin a fost mereu considerat un „imperiu” al Miletului, cel care a întemeiat majoritatea coloniilor din această arie geografică (Sinope, Apollonia Pontica, Odessos, Dionysopolis, Tomis, Histria, Tyras, Olbia/Borysthenes, Nymphaion, Panticapaion, Tanais, Phanagoreia, Hermonassa și Gorgippia).

1. Metodologia cercetării

Cu puține excepții, numele lunilor din calendarul grec derivă incontestabil din denumirile sărbătorilor religioase omonime. Încă de la începutul secolului al VIII-lea î.Hr., relația dintre heortologie și numele lunilor este evidentă. Poemul lui Hesiod, *Munci și zile*, ne oferă prima atestare documentară a unui nume de lună din calendarul grec; este vorba de luna *Lenaiôn* care își ia numele de la *Lenaia* (*Leneele*) – o sărbătoare foarte arhaică, celebrată în onoarea lui Dionysos în cetățile ionice⁴. În ceea ce privește numele lunilor grecești, se poate constata că „la nivel de formare lingvistică, ele desemnează lunile ca referindu-se la o anumită sărbătoare religioasă”. De exemplu, luna *Thargeliôn* înseamnă „luna sărbătorii Thargeliilor”; luna *Lenaion* înseamnă „luna sărbătorii Lenaia”. Inițial, grecii își denumeau deci lunile după sărbătorile principale și fiecare lună cuprinde desfășurarea unei sărbători omonime⁵.

Studiile privind viața religioasă în coloniile pontice milesiene scot în evidență puternicele asemănări dintre cultele metropolei, Milet, și cele ale ctitoriilor sale⁶. Coloniile pontice milesiene au moștenit, de asemenea, calendarul metropolei lor, Milet. Reconstituirea calendarelor utilizate în ctitoriile pontice ale Miletului se bazează în primul rând pe atestările lunilor în inscripțiile locale și pe analogii cu calendarul metropolei. În sens invers, celebrarea diferitelor sărbători grecești poate fi dedusă – când acestea nu sunt atestate direct de surse epigrafice – pornind de la numele lunilor omonime. În cazul cetăților pontice milesiene, numele lunilor pot fi deduse pe baza onomasticii. S-a constatat că antroponimele *Anthesterios*, *Apatourios*, *Thargelios* și *Lenaios* sunt vechi nume de origine ionică și milesiană; ele pot fi întâlnite frecvent în onomastica din coloniile pontice menționate și derivă, foarte probabil, din numele lunilor omonime întâlnite mai ales în

4. Hesiod, *Munci și zile*, vv. 504-506 (Hésiode, *Travaux et Jours*, trad., ed. Paul Mazon, Paris, Les Belles Lettres, 1993): Μηνα δὲ Ληναίωνα κάκ' ἤματα βουδώρα πάντα / τοῦτον ἀλεύασθαι καὶ πηγάδας αἶ τ' ἐπὶ γαῖαν / πνεύσαντος βορέας δυσηλεγέες τελέθουσιν... („Când vine luna *Lenaion* cu zilele sale urâte, în care fiecare / vede pierind câteva vite de ale noastre, / păziți-vă de ea și de / ale sale geruri supărătoare / care apar pe sol când suflă Boreul”).

5. Catherine Trümper, « Les fondements religieux des calendriers grecs » în Vinciane Pirenne-Delforge, Öhnan Tunca (eds.) *Representations du temps dans les religions*, Actes du Colloque organisé par le Centre d'Histoire des Religions de l'Université de Liège, 2003, p. 222 et la note 8; 223.

6. Dobrinka Chieikova, *Cultes et vie religieuse des cites grecques du Pont Gauche (VIIe – Ier siècles avant J.-C.)*, Bern, Peter Lang, 2008, *passim*; Alexandru Avram, „Coloniile grecești din Dobrogea”, în Mircea Petrescu Dâmbovița, Alexandru Vulpe, (ed.), *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate I*, București, 2001, p. 571-586; Idem, „Les cites grecques de la côte ouest du Pont-Euxin”, în Mogens Herman Hansen (ed.), *Introduction to an Inventory of Poleis*, Acts of the Copenhagen Polis Centre III, Historisk-filosofiske Meddelelser. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 74, Copenhaga, 1996, p. 303-304; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, ed. XII, București, 1998, p. 43-67; N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, vol. I, ediția a II-a, Frankfurt am Main, Bern, New-York, 1988, pp. 130-147.

calendarile coloniilor ionice și ale Miletului⁷.

Calendarul utilizat în Milet este unul de tip ionian. Inscripțiile atestă ansamblul celor douăsprezece luni milesiene: Ταυρεών, Θαργηλιών, Καλαμαιών, Πάνημος, Μεταγειτνιών, Βοηδρομιών, Πυανεσιών / Πυανοσιών, Απατουρεών / Απατουριών, Ποσιδεών, Αθηναίων, Ανθεστηριών, Αρτεμισιών⁸. În ceea ce privește numele lunilor și succesiunea lor, calendarul milesian prezintă numeroase similitudini cu calendarul Atenei. Șase nume de luni din calendarul atenian se regăsesc în calendarile Miletului și ale cetăților pontice milesiene; este vorba despre *Thargeliôn*, *Metageitniôn*, *Boedromiôn*, *Pyanopsiôn*, *Posideôn*, *Anthesteriôn*⁹ (Tabelul I și II).

Coloniile pontice milesiene au adoptat sistemul calendaristic al Miletului¹⁰. O dovadă în acest sens ne este furnizată de un fragment ceramic descoperit la Olbia și datat în al doilea sfert al secolului al V-lea î. Hr., pe care au fost gravate toate numele de luni ale calendarului olbian¹¹. (Figura 1).

2. Sărbători civice la Milet și în coloniile sale pontice

Vom prezenta sărbătorile celebrate la Milet și în coloniile sale pontice în ordinea lor calendaristică.

Încă din epoca arhaică, anul începea la Milet în luna Ταυρεών, la echinocțiul de primăvară¹²; acest fapt este confirmat cu certitudine de un *graffito* descoperit la Olbia – unde *Taureon* apare în fruntea listei lunilor olbiene¹³ – care dovedește, totodată, că încă din epoca arhaică, Ταυρεώvera prima lună a anului și în colonia milesiană de pe malul Bugului¹⁴. Se pare că Ταυρεώvera prima lună a anului și la Histria. În acest sens, un

7. N. Ehrhardt, *op. cit.* I, p. 113; 329, nota 417; 397, nota 135; numele ionico-milesiene *Anthesterios*, *Apatourios*, *Lenaïos* și *T(h)argelios* sunt bine documentate în cetățile milesiene situate pe coastele de vest și de nord ale Pontului Euxin; vezi, de asemenea, Victor Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a. Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași, 2004, p. 165-166, nr. 101; p. 168-169, nr. 122; p. 263-264, nr. 699; p. 311, nr. 1044; numele *Anthesterios*, *Apatourios*, *Lenaïos* apar pe amforele șampilate descoperite la Histria, V. Canarache, *Importul amforelor șampilate la Istria*, București, 1957, p. 108, nr. 218; p. 115, nr. 240; p. 418, nr. 11, 15; p. 419, nr. 142; vezi, de asemenea, F. Bilabel, *Die ionische Kolonisation. Untersuchungen über die Gründungen der Ioner, deren staatliche und kulturelle Organisation und Beziehungen zu den Mutterstädten*, Philologus, Suppl. 14, 1, Leipzig, 1920, p. 71, nota 39; 117, nota 1.

8. N. Ehrhardt, *op. cit.* II, p. 397-402, notele 140-152; E. Bischoff, s. v. „Kalender”, în *RE* X, 2, (1919), col. 1584-1592.

9. Catherine Trümper, *Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen*, Heidelberg, 1997, p. 93; F. Bilabel, *op. cit.*, p. 70-71.

10. Pentru calendarile Miletului și ale coloniilor sale pontice, vezi C. Trümper, *op. cit.* (*Untersuchungen*), pp. 89-93; N. Ehrhardt, *op. cit.* I, pp. 113-122; A. E. Samuel, *Greek and Roman chronology: Calendars and Years in classical Antiquity*, C. H. Beck, München, 1972, pp. 114-117; F. Bilabel, *op. cit.*, pp. 67-80; E. Bischoff, s. v. „Kalender”, în *RE* X, 2, (1919), col. 1584-1592.

11. *IGDOP* 99, pp. 160-161: Ταυρεών, Θαρ<ο>γηλιών, Καλαμαιών, Πάνημος, Μεταγειτνιών, Βοηδρομ(ιών), Κυανεσιών, Απατουρι(ών), Ποσειδι(ών), Αθηνέων, Ανθεστηριών, Αρτεμισιών.

12. C. Trümper, *op. cit.* (*Untersuchungen*), p. 93; *IGDOP*, p. 163 și n. 152; Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien*, p. 120 și urm., 125 și p. 415-416, n. 277; F. Bilabel, *op. cit.*, p. 69 și 80.

13. N. Ehrhardt, *op. cit.*, II, p. 413, n. 247.

14. Acest graffito olbian confirmă în mod decisiv opinia lui F. Bilabel (*Kolonisation*, p. 69 și 80), potrivit căreia *Taureon* este prima lună a anului la Milet încă din epoca arhaică și ne determină să respingem ipoteza lui A. Rehm (*Milet* I.3, p. 232 și urm.) care considera că în epoca arhaică și clasică anul milesian începea la echinocțiul de toamnă, în luna *Boedromion*; transferarea începutului de an din toamnă în primăvară a avut

indiciu poate fi obținut din decretul histrian în cinstea Abei, fiica lui Hekataios, investită cu sacerdoțiul zeiței Cybele; la începutul anului, Aba organizează procesiuni, sacrificii religioase și ospete:

„Și mai întâi, fără zăbavă închinând zeilor cele dintâi procesiuni, sacrificii și rugi, a celebrat începutul anului cu ospete și mese bogate”¹⁵. Fără îndoială că aceste procesiuni au fost celebrate la Histria cu ocazia sărbătorilor închinare zeitei Cybele desfășurate cu mare pompă la începutul primăverii (între 15 și 27 martie), perioadă care coincidea cu începutul anului histrian¹⁶.

În calendarul grec, prima zi a fiecărei luni era cunoscută sub numele de νεομηνία¹⁷; totodată, acest termen desemna sărbătoarea omonimă consacrată lui Apollon. *Neomenia*, care marca începutul fiecărei luni, era considerată o zi de sărbătoare în toată lumea greacă; ea avea un caracter sacru¹⁸.

Sărbătoarea νεομηνία era plasată sub patronajul lui Apollon Νεομήνιος („din prima zi a lunii”). Epicleza *Neomenios* figurează într-o scolie la *Odiseea* (20, 156), care se referă la sărbătoarea lui Apollon din insula Itaca¹⁹; de asemenea, ea este gravată pe o formă de copt prăjituri din argilă, descoperită în cartierul *Kerameikos* al Atenei²⁰. Numele Νεομήνιος („cel al lunii noi”) dat copiilor născuți în prima zi a unei luni oarecare este frecvent întâlnit în onomastica greacă²¹; el trimite la prima zi a lunii închinată lui Apollon *Neomenios*.

La Olbia, Apollon era cinstit de asociația de *Neomeniastai* care celebrau aniversarea

loc, după părerea lui A. Rehm, între anii 334 și 288 î. Hr.; pentru această discuție vezi și N. Ehrhardt, *op. cit.*, I p. 120; C. Trümpy, *op. cit. (Untersuchungen)*, p. 93.

15. *ISM I* 57, rr. 22-24: „πρῶτον μὲν εὐθὺς τὰς πρῶτας προσόδους καὶ θυσίας καὶ εὐχὰς τοῖς θεοῖς ποιούμενη τὴν τοῦ ἔτους ἀρχὴν μετ’εὐφροσύνης καὶ εὐωχίας μεγαλοπρεποῦς ἐποιήσατο”.

16. Informațiile din decretul în cinstea Abei cu privire la desfășurarea sărbătorilor consacrate Cybelei în luna *Taureon* (prima lună a anului histrian) sunt confirmate de reglementările prevăzute într-o inscripție din Kyzikos care, de asemenea, se referă la preoteasa Cybelei: „Κλειδίκην Ἀσκληπιάδου – ἐπαγγειλαμένην καὶ ἐπιδοῦσαν ἑαυταῖς δωρεὰν εἰς τὰ συντελούμενα ὑπ’ αὐτῶν ἱερὰ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Ταυρεῶνος τῇ πέμπτῃ στατήρᾳ ἐπακοσίους”. (*CIG* 3657, rr. 12-14, secolul I î. Hr.); în această inscripție este menționată o adunare în data de 5 *Taureon* (prima lună a anului la Cyzik), care precedă sărbătoarea închinată zeiței Cybele; F. Bilabel, *op. cit.*, p. 78-79 și n. 1; Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien*, p. 121 și 416, n. 283 și 284. Sărbătorile în cinstea Cybelei se desfășurau la Roma și în alte cetăți grecești unde s-a răspândit cultul zeiței, între 15 și 27 martie, vezi Ferrari, *DMGR*, pp. 258-259.

17. Variantele sale νεομηνίη, νομηνία, νευμηνία și νουμηνία apar în literatura cultă și în inscripții; vezi Aristofan, *Ach.*, v. 999; cf. Pindar, *Nem.*, IV, 35; Herodot, *Istoriei*, VI, 57. Inscripțiile atestă *neomenia*, însoțită câteodată de indicația lunii corespunzătoare: Ἀλσειῦ νευμηνία, la Kos (*SEG* XXVII, 513, secolul al III-lea î. Hr.); μηνὶ Γορπιαίου νομηνία, în Macedonia (*SEG* XXX, 597, secolul al II-lea d. Hr.).

18. Plutarh, *Moralia*, 828 A: ἱερῶτάτῃμερῶν; vezi și Hesiod, *Munci și zile*, vv. 770-771: „Πρῶτον ἔνη τετρά τε καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ· τῇγάρ Ἀπόλλωνα χρυσάορα γείνατο Λητώ”, („În primul rând, prima, a patra și a șaptea sunt zile sacre; în a șaptea zi, Leto l-a născut pe Apollon cel cu pumnal de aur”.

19. Marcel Detienne, *Apollon le couteau à la main. Une approche expérimentale du polythéisme grec*, Éds. Gallimard, Paris, 2009, pp. 56-57; *IGDOP*, p. 157 și nota 138.

20. Pe piesa din argilă figurează capul lui Apollon și legenda Νουμηνίου, (*SEG* XXXII, 337, secolul al III-lea î. Hr.). Într-o inscripție de la Delos a fost presupusă existența zeiței Artemis Νουμηνία, vezi Olivier Masson, «Nouvelles notes d’anthroponymie grecque IV. Le nom Νεομηνίος, Νουμηνίος “enfant de la nouvelle lune et ses variantes”», în *ZPE*, 102, 1994, p. 168.

21. *Neomenios* se încadrează în categoria „numelor de circumstanță”, atașate de o anumită dată calendaristică, Olivier Masson, *art. cit. (Nouvelles notes...)*, p. 167, 169-172.

zeului în prima zi a fiecărei luni²²; aceștia îl venerau pe Apollo Νεομήνιος²³. Decretul histrian în cinstea Abei, fiica lui Hekataios, arată că la Histria prima zi a fiecărei luni (νεομηνία) îi era consacrată lui Apollon: „după aceasta, în ziua întâi a fiecărei luni și la toate sacrificiile, sărbătorile și rugile tradiționale din fiecare lună a anului a luat asupra sa cu dărnicie și evlavie toate cheltuielile ...”²⁴. Începând din epoca arhaică, pe durata acestei zile se organizau festivități în timpul cărora se săvârșeau rugăciuni și sacrificii propitiatorii.

Luna *Taureon* ocupă un loc important în ciclul festiv al lui Apollo *Delphinios*, în Milet. Un regulament de cult descoperit la Milet (datând de la mijlocul sec. al II-lea î.Hr.) atestă existența colegiului *molpoi*-lor care administra cultul lui Apollon *Delphinios*.

22. IGDOP 96, p. 157: genitivul Νεομηνιαστέων este gravat pe fragmente de cupe negre lăcuite aparținând asociației Neomeniastes-ilor din Olbia; vezi, de asemenea, Ju. G. Vinogradov, I. D. Kryjiski, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, E. J. Brill, Leiden, New-York, Köln, 1995, p. 111; se știe că în Grecia antică prima zi a fiecărei luni era ziua lui Apollo *Noumenios*, Martin P. Nilsson, *Die Entstehung und religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders*, Lund, 1962, p. 31, 38, 40 și urm..

23. O altă atestare a acestei asociații este cunoscută din fragmentul 53 al lui Lysias care îi evocă pe *Neomeniastai* atenieni (νουμηνιασταί), IGDOP, p. 157; vezi și J. D. Mikalson, „The Noumenia and Epimenia in Athens”, în *Harvard Theological Review* 65 (1972), pp. 291-297.

24. ISM I, 57, r. 34: „μετὰ [δὲ τοῦ]το πάση νεομηνία καὶ πά/σαις ταῖς ἐν ἐκάστω μηνὶ θυσίαις καὶ ἑορταῖς καὶ πατρίοις εὐχαῖς διαψιλέσ[τ]ατα καὶ ἱεροπρεπέ[σ]τατα / ἐξυπηρέ[τ]ησεν[.]...”, vezi, de asemenea, Catherine Trümpy, „Feste zur Vollmondszeit: Die religiösen Feiern Attikas im Monatslauf und der vorgeschichtliche attische Kultkalender”, în *ZPE* 121, 1998, p. 109.

Regulamentul furnizează informații despre procesiunea *molpoi*-lor care se desfășura anual în luna *Taureon*, între Milet și Didyma.

Cu această ocazie avea loc un concurs de muzică sacră ce permitea participanților să-și dovedească talentul în această artă. Este foarte posibil să avem de-a face cu un concurs de *peane*, imnuri religioase cântate în cinstea lui Apollo²⁵. Colegiul religios al *molpoi*-lor este atestat la Olbia încă de la sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr.; fără îndoială, această asociație era similară celei din Milet, care a putut constitui un model pentru ea²⁶. Congregația *molpoi*-lor olbieni este cu siguranță în legătură strânsă cu cultul lui Apollo *Delphinios* care, începând cu a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr., ocupa un loc preeminent în panteonul olbian²⁷.

În luna *Taureôn*, în cetățile pontice milesiene era celebrată sărbătoarea *Taurea* (Τάυρεα); ea este atestată direct la Histria și indirect la Sinope. Putem presupune că celebrarea *Taurea*-ei avea loc în toate cetățile pontice milesiene în al căror calendar este atestată luna *Taureôn*²⁸. Sărbătoarea *Taurea* îi era consacrată lui Poseidon. În Milet, cultul lui Poseidon Ἐλικώνιος este atestat de o mențiune a lui Pausanias²⁹ și de o lege sacră din secolul al V-lea î.Hr.³⁰.

În Histria, Τάυρεα (sau Τάυρεια) erau celebrate o dată pe an în cinstea lui Poseidon de către o asociație de adoratori ai acestui zeu (Τάυρεασταί): „[...] Taureaștii să găsească cu cale a fi laudat pentru aceste motive ... nicos fiu al lui Anthesterios și să îl încununeze în fiecare an cu ocazia sărbătorii *Taurea* în a patrusprezecea zi (?) după [...] cu o cunună [de aur], pentru ca și ceilalți să devină mai zeloși văzând că binefacerile față de

25. Stella Georgoudi, „La procession chantante des Molpes de Milet” în Pierre Brulé et Christophe Vendries (ed.), *Chanter les dieux: musique et religions dans l'Antiquité grecque et romaine*, Actes de colloque du 16, 17 et 18 décembre, 1999, Rennes et Lorient, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2001, pp. 158-159.

26. *IGDOP*2, pp. 6-7; N. Ehrhardt, *op. cit.* I, p. 139; vezi, de asemenea, F. Graf, „Das Kollegium der Molpoi von Olbia”, în *Museum Helveticum* 31, 1974, pp. 209-215.

27. A. Avram, în *IstRom*, I, p. 572; François Salviat, „La source ionienne: Apatouria, Apollon Delphinios et l'oracle, l'Aristarcheion” în *Études Massaliètes* 6, p. 28; la Atena, *Delphinia* erau celebrate în onoarea lui Apollon *Delphinios* primăvara, în ziua a 6-a a lunii *Munichion*, Ludwig Deubner, *Attische Feste*, Hildesheim, 1966, p. 201.

28. L. Ziehen, s. v. „Τάυρια”, în *RE* IV A, 1932, col. 2539.

29. Pausanias, *Călătorie în Grecia* VII, 24, 5 (Idem, *Description de la Grèce* texte établi par Michel Casevitz ; trad. et commenté par Yves Lafond, Paris, Les Belles Lettres, 2000), p. 81: „καὶ Μιλησίοις τε ἰόντι ἐπὶ τὴν πηγὴν τὴν Βιβλίδα Ποσειδῶνος πρὸ τῆς πόλεως ἔστιν Ἐλικωνίου βωμός...” („Și milesienii au, pe drumul care duce la izvorul Biblis, înainte de oraș, un altar al lui Poseidon *Helikonios*”). Epicleza *Helikonios* derivă fie din numele muntelui Helikon din Beoția, fie din cel al cetății Helike din Ahaia, Pausanias VII, 24, 5: „Ἐνταῦθα ὄκητο Ἐλίκη πόλις καὶ Ἰωσιν ἱερὸν ἀγιάσιον Ποσειδῶνος ἦν Ἐλικωνίου” („Acolo era cetatea Helike, și ionienii aveau acolo un sanctuar al lui Poseidon *Helikonios* foarte venerat”).

30. N. Ehrhardt, *op. cit.* I, p. 171; vezi, de asemenea, Martin P. Nilsson, *Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der attischen*, Leipzig, 1906, p. 78-79. Ionienii din Asia Mică i-au consacrat un cult lui Poseidon *Helikonios*. Sărbătorile *Panionia* erau celebrate în principalul sanctuar al zeului din capul Mycale, Herodot, *Istorie*, I, 148 (Hérodote, *Histoires*, trad. de Ph.-E.-Legrand, Paris, Les Belles Lettres, 1966). Cultul lui Poseidon *Helikonios* este atestat la Teos (Pausanias VII, 24, 5: „καὶ ὡσαύτως ἐν Τέφ περίβολός τε καὶ βωμός ἐστι τῷ Ἐλικωνίῳ θεᾶς ἄξιός”) și la Samos (*Syll.*³, 1043 = F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques*, Paris, 1969, nr. 122).

Taureastai [sunt recompensate]³¹; cu ocazia sărbătorii *Taurea*³², în cea de-a paisprezecea zi a lunii *Taureôn*, avea loc încoronarea publică a binefăcătorilor cetății care erau onorați de congregația adoratorilor lui Poseidon (*Taureastai*). Numele acestei confrerii religioase poate fi pus în legătură cu epitetul atribuit lui Poseidon – *Taureos* – care era venerat și în ipostaza de taur³³. Dobrinka Chiekova susține pe bună dreptate că existența lunii *Taureôn* în calendarul Miletului indică originea milesiană a sărbătorii și a cultului lui Poseidon *Taureos* atestate la Histria³⁴. Trebuie remarcat că întâlnim aici triada *sărbătoare – lună – asociație culturală*, atașată acestui cult. (Tabelul IV)

O lege sacră din Sinope privind sacerdoțiul lui Poseidon *Helikonios* duce la concluzia că în luna Ταυρεών avea loc o sărbătoare în cinstea zeului, foarte probabil Ταύρεα; cu această ocazie, preotul lui Poseidon *Helikonios* trebuia să poarte coroana sacerdotală în timpul desfășurării festivităților publice, adică între 12 și 20 ale lunii *Taureon* și între 12 și 14 ale lunii *Poseideon*³⁵. Dobrinka Chiekova a presupus că exista un raport între Poseidon *Helikonios* și Poseidon *Taureos*. O scolie la Hesiod pune în legătură această ultimă epicleză cu sacrificiile de tauri dedicate lui Poseidon de către cetățile beoțiene³⁶ în special lui Poseidon din Onchestos, al cărui cult, după toate aparențele, era legat de cel al lui Poseidon *Helikonios*³⁷. Găsim o referință la sacrificiul unui taur în onoarea lui Poseidon *Helikonios* în cântul al XX-lea al Iliadei³⁸. Un alt argument în favoarea existenței unui

31. *ISM I*, 60: „[ἐδόχθαι] / [τ]οῖς Ταυρεαστῆαῖς ἐπαινέ/σαι μὲν ἐπὶ τοῖς τοῖς -----] / νικον Ανθεστηρί [ου καὶ στε]/φανοῦσαι αὐτὸν καθ' ἐνιαυτὸν] / τοῖς Ταυρέοις τῇ τεσσερεσκαί/δεκάτῃ μετὰ [- -] -----] [χρυσῶ] / στεφάνω, Ὀρ[w] "n ka' of loi]/ποί φιλοτιμότεροι γίνωνται εἰδότες ὅτι] / τὰ πρὸς τοὺς Ταυρεαστὰς εὖερ]-/[γετήματα-----]", (secolul al II-lea î.Hr.); pentru *Taureastai* vezi și *ISM I*, 61, r. 12: „[π]ᾶσι τοῖς Ταυρε[αστῆαῖς]”; Asociația *Taureastai*-lor din Histria este menționată în decretul emis în cinstea Abei, fiica lui Hekataios, datând din secolul al II-lea d.Hr.: „... τὴν τοῦ ἔτους ἀρχὴν μετ' εὐφροσύνης καὶ εὐωχίας μεγαλοπρεποῦς ἐποιήσατο τοῖς μὲν γὰρ / βουλευταῖς πᾶσιν καὶ γερουσιασταῖς καὶ Ταυ/ριασταῖς καὶ ἱατροῖς καὶ παιδευταῖς κτλ.” („[...] și (Aba, fiica lui Hekataios) a celebrat începutul anului cu banchete somptuoase pentru toți membrii Consiliului, pentru membrii *geroustei* și pentru *Taureastai*, pentru medici și pentru educatori etc.”), *ISM I*, 57, l. 26-27. Cultul lui Poseidon *Helikonios* este atestat într-o epocă mult mai târzie la Tomis, într-o dedicație a unui anume Poseidonios (*ISM II*, 151; epoca imperială) și la Histria, într-o altă dedicație a pontarhului *Pentapolei*, T. Aelius Minucius, preot pe viață al asociației de închinători ai lui Poseidon *Helikonios* (*ISM I*, 143; prima jumătate a secolului al III-lea d. Hr.); pentru cultul lui Poseidon în coloniile pontice milesiene, vezi, de asemenea, Dobrinka Chiekova, *op. cit.*, p. 212-213.

32. Pentru sărbătoarea *Taurea*, vezi Hesychius, s. v. Ταυρία· ἑορτή τις ἀγομένη Ποσειδῶνος.

33. Vezi Hesychius, s. v. Ταῦρος· Ταύρεος, ὁ Ποσειδῶν; Michel Casevitz, art. cit. („Le vocabulaire...”), p. 112, afirmă că luna *Taureon* și-a luat numele de la cultul lui Poseidon *Taureos*.

34. Dobrinka Chiekova, *op. cit.*, p. 213.

35. *I. Sinope*, p. 11-12, nr. 8, rr. 8-11: „... καὶ στεφανηφορήσει] / ἀπὸ δωδεκάτης τοῦ Ταυρεῶνος ἕως εἰκοστῆς] / [κ]αὶ ἐν τῷ Ποσειδῶνι μηνὶ ἀπὸ δωδεκάτης] / [ἕως] τεσσερεσκαίδεκάτης κτλ.” = F. Sokolowski *op. cit.* I, 1, rr. 8-11 = *Syll.*³ 1017; C. Trümpy, art. cit., („Feste...”), p. 111.

36. Se pare că acest cult al lui Poseidon *Taureos* este de origine beoțiană; s-a presupus chiar că însuși numele Beoției provine de la un cult al lui Poseidon *Taureos*; F. Durrbach, s. v. „Neptunus”, în *DAGR IV/1*, Paris, (s.a.), pp. 62-63.

37. Vezi Krister Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934, p. 67, care a emis ipoteza că Poseidon din Onchestos era identic cu Poseidon *Helikonios* al ionienilor, *apud* Dobrinka Chiekova, *op. cit.*, p. 211 și nota 2.

38. Homer, *Iliada*, XX, vv. 403-405, (Homère, *Iliade*, vol. 1, text stabilit și tradus de Paul Mazon, Paris, Les Belles Lettres, 1987): ὥς ὅτε ταῦρος / ἦρπυγεν ἑλκόμενος Ἑλικώνιον ἀμφὶ ἄνακτα / κούρυν ἑλκόντων· γάννυται δέ τε τοῖς Ἑνοσίχθων („[Iară el suflatu-și dete,] mugind, tot așa cum un taur / Muge, cu sila adus pentru cel ce-n Helike-i stăpânu, / Tras de feciori – la altaru-i e vesel Cutremură-lume]”),

raport între cele două epicleze ale lui Poseidon, *Helikonios* și *Taureos*, constă în faptul că, la Sinope, sărbătoarea lui Poseidon *Helikonios* era celebrată în luna *Taureon*³⁹. Pe de altă parte, nu ar fi exclus ca *Posideia* să fi fost celebrate la Sinope între 12 și 14 ale lunii *Posideon* (decembrie-ianuarie), având în vedere că această sărbătoare arhaică era celebrată în aceeași perioadă a anului (în timpul iernii) la Atena⁴⁰ și în celelalte cetăți de pe coasta Asiei Mici și în Ciclade⁴¹. (Tabelul IV)

În epoca elenistică, sărbătoarea *Taurea* este documentată la Efes, unde este atestată și confreria *Taureastai*-lor, la fel ca și la Histria⁴². Potrivit lui Athenaios, la celebrarea acestei sărbători participau și tinerii care făceau libația de vin în timpul sărbătorii lui Poseidon. Ei purtau numele de ταῦροι, identificându-se, astfel, cu animalul însoțitor al zeului și, poate, în concepția originală, cu zeul însuși⁴³. Luptele cu tauri, evocate de către Artemidoros la Efes acompaniau probabil festivitățile organizate cu ocazia sărbătorii⁴⁴. O inscripție din epoca romană descoperită la Sinope evocă ταυροκαθάψια pe care un pontarh sinopean le-a organizat într-un mod somptuos, pe cheltuiuala sa⁴⁵. Termenul *taurokathapsia* desemnează aici exercițiile tauromahice, în special cursele de tauri care, în epocile elenistică și romană, erau cele mai răspândite dintre jocurile (*agones*) tauromahice în Tesalia și în cetățile Asiei Mici. Ne putem gândi că există un raport, cel puțin de principiu, între aceste exerciții și cultul lui Poseidon *Taureos* din Sinope⁴⁶.

În luna *Thargelion* (care i-ar corespunde lunii mai), la Milet și în coloniile sale pontice erau celebrate *Thargeliile* (Θαργήλια) consacrate lui Apollo *Thargelios*. *Thargelia* reprezintă o sărbătoare tipic ionică celebrată la Atena, dar și în mai multe cetăți din Ionia.

Iliada XX, vv. 403-405, traducere în hexametri, cu o Postfață, o Bibliografie și Indici de Dan Slușanschi, Ed. Paideia, București, 1998, p. 413, *apud* Dobrinka Chiekova, *op. cit.*, p. 213 și nota 9.

39. Dobrinka Chiekova, *op. cit.*, p. 214.

40. La Atena, cea de a opta zi a fiecărei luni îi era consacrată lui Poseidon, Plutarh, *Tezeu*, 36, 6 (Plutarque, *Thésée*, Paris, Les Belles Lettres, 1993, p. 46): „Ποσειδῶνα ταῖς ὀγδόαις τιμῶσιν (οἱ Ἀθηναῖοι)” („într-adevăr, Poseidon este onorat în data de opt a fiecărei luni”); la Atena, în data de 8 a lunii Poseidon era onorat Poseidon Χαμαιζήλος, L. Deubner, *op. cit.*, p. 214-215.

41. *Posideia* sunt atestate la Delos, Mikonos, Smirna și Thasos, vezi M. P. Nilsson, *op. cit.*, p. 79, 82; François Salviat, „Une nouvelle loi thasienne: institutions judiciaires et fêtes religieuses à la fin du IVe siècle av. J.-C.”, în *BCH*, nr. 82, 1958, p. 225-226. Catherine Trümper subliniază caracterul arhaic al sărbătorii *Posideia*, care devenise deja desuetă înainte de epoca istorică. Ea afirmă: „*Posideia* erau celebrate în onoarea lui Poseidon în luna *Posideon*, cu ocazia solstițiului de iarnă. După căderea palatelor miceniene, Poseidon a pierdut mult în importanță. De aceea, sărbătoarea căreia îi dăduse altădată numele nu a fost menținută. Dar amintirea sa a fost masiv perpetuată deoarece luna *Posideon* est una dintre cele mai răspândite și mai bine atestate din lumea ionică.”, vezi Catherine Trümper, *art. cit.* („Les fondements religieux...”), pp. 228-229; Eadem, *op. cit.* (*Untersuchungen...*), pp. 13-14.

42. *Apud* Mădălina Dana, *Culture et mobilité dans le Pont-Euxin. Approche régionale de la vie culturelle des cités grecques*, Scripta Antiqua 37, Bordeaux, 2011, p. 420, nota 146.

43. Athenaios, 10, 425 C: „παρὰ δὲ Ἐφεσίοις οἱ οἰνοχοοῦντες ἦθεοι τῇ τοῦ Ποσειδῶνος ἑορτῇ ταῦροι ἐκαλοῦντο, ὥς Ἀμερίας φησί”. O inscripție din secolele I - II d.Hr. descoperită la Bizone (*IGB* I² 6) atestă o confrerie de inițiați în mistere, *mystes* ai lui Dionysos care se numesc ei înșiși Ταῦροι. Georgi Mihailov relevă posibilitatea să fie vorba despre adoratori ai lui Poseidon *Taureos*, al cărui cult este atestat în Histria și unde adoratorii săi se numeau *Taureastai*, Dobrinka Chiekova, *op. cit.*, p. 111.

44. Artemidoros, *Oniromantia* I, 8: „ταύροις δ' ἔτι κατὰ προαίρεσιν ἐν Ἰωνίᾳ παῖδες Ἐφεσίων διαγωνίζονται”, *apud* M. P. Nilsson, *op. cit.*, p. 80, nota 2.

45. *CIG* 4157: πο]ντάρχην ἐπιτε/λέσαντα ταυροκαθάψια καὶ ... μα/χίαν μ[εγ]αλο[π]ρε[π]ῶς.

46. L. Ziehen, s. v. „Ταύρια”, în *RE* IV A, 1932, col. 2539; Émile Cahen, s. v. „Taurokathapsia”, în *DAGR*, IV/1, p. 52; Martin P. Nilsson, *op. cit.*, p. 80-81; Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 807 (s. v. „tauromahie”).

Thargeliile ateniene se derulau pe parcursul a două zile, în 6 și 7 ale lunii *Thargelion* și erau dedicate lui Apollon și Artemis⁴⁷.

Această sărbătoare își trage numele de la așa-numitul rit θάργηλος, celebrat în ziua a 7-a a lunii *Thargeliôn* și care îi era consacrat lui Apollon. „Cuvântul *thargelos* desemnează atât prăjitura sau fiertura de cereale, cât și oala în care au fost gătită”⁴⁸. *Thargeliile* aveau un caracter purificator și de celebrare a primelor recolte, ale căror prime roade îi erau oferite lui Apollon. Prima zi a sărbătorii era consacrată purificării cetății prin ritualul cathartic zis „al remediilor” (φαρμακοί). Doi bărbați, reprezentând bărbații și femeile cetății, erau îmbrânțiți și biciuiți de-a lungul orașului, pe care îl străbăteau în toate direcțiile; se considera că ei luau asupra lor toate necurățeniile cetății, pe măsură ce o traversau; aceștia erau apoi alungați din cetate pentru a se îndepărta în mod definitiv impuritățile cu care erau împovărați⁴⁹. A doua zi a *Thargeliilor*, (7 *Thargeliôn*), era destinată *thargelos-ului* oferit lui Apollo. Acesta consta din pârga roadelor, primele roade ale pământului date ca ofrandă pentru a asigura o recoltă bună și protecția zeului pentru coacerea produselor cultivate⁵⁰. Ceremoniile din 7 *Thargelion* implicau o procesiune religioasă și un *agôn*, organizate la Atena de primul arhonte; cu această ocazie, aveau loc concursuri cu caracter muzical la care participau coruri de bărbați și de copii, pe cheltuiala coregilor⁵¹.

Thargeliile sunt atestate în regulamentul de cult al *molpoi*-lor din Milet: „ἐς μολπῶν ἢ πόλις διδοῖ Ταργηλίοισιν ἱερ(ῆ)ον τέλειον”⁵². Epicleza Θαργή λιοζαλ lui Apollon – care derivă de la numele sărbătorii Θαργήλια – apare pe un vas de tip atic descoperit la Olbia⁵³. Pe același vas sunt gravate literele *A Z M Θ*, care au fost interpretate de către primii editori ai inscripției ca o abreviere a formulei (ἐν τῇ) α (καὶ) ζ μ(ηνὸς) Θ (αργηλιῶνος), „prima și a șaptea zi a lunii *Thargelion*”⁵⁴ (Fig. 1); s-a presupus că acestea erau datele desfășurării *Thargeliilor* la Olbia; cu această ocazie, vasul îi fusese oferit ca ofrandă lui Apollon⁵⁵. În egală măsură, putem presupune celebrarea *Thargeliilor* la Olbia

47. În Grecia epocii istorice, a șasea zi a fiecărei luni era consacrată lui Artemis, în timp ce a șaptea era de obicei dedicată lui Apollo, Catherine Trümpy, art. cit. („Feste...”), p. 109, 112; Ludwig Deubner, *Attische Feste*, Hildesheim, 1966, p. 179. Herodot, *Istoriei*, VI, 57 (Hérodote, *Histoires*, traduction par Ph.-E.-Legrand Paris, Les Belles Lettres, 1992) afirmă că, în Sparta, prima și a șaptea zi din lună îi sunt consacrate lui Apollon.

48. Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire de mots*, II (E-K), Paris, 1970, p. 423, (s. v. „Θαργήλια”); *thargelos* desemna o oală plină cu fructe sau grăunțe, simbol al fertilității; Madeleine Jost, *Aspects de la vie religieuse en Grèce du début du Ve siècle à la fin du IIIe siècle avant J.-C.*, Paris, 1992, p. 165; L. Deubner, *op. cit.*, p. 189.

49. Montserrat-Camps Gasset, *op. cit.*, p. 61, 95; Madeleine Jost, *op. cit.*, p. 164; L. Deubner, *op. cit.*, p. 179-180.

50. *Ibidem*, p. 61; Madeleine Jost, *op. cit.*, p. 165.

51. Emil Cahen, s. v. „Thargelia”, în *DAGR*, V/1, pp. 176-177; Madeleine Jost, *op. cit.*, pp. 164-165; Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 801 (s. v. „Targelia”).

52. *Milet* VI.1, 133, p. 168 = *LSAM*, 50, r. 20, p. 131 = *Milet* I.3, 133, r. 20.

53. *IGDOP* 99, p. 161; *SEG* XXX, 977 a): „Ἀπόλλ(ωνι) Δηλφινί(ωι), (sic) Ἰατροῖ Θαργηλί(ωι), Λυκεῖ(ωι) Ἀνδοκίδος (sic)”.

54. *IGDOP* nr. 99, pp. 161-162 = *SEG* XXX, 977 a).

55. Bazându-ne pe această interpretare, putem oferi două exemple asemănătoare, deși destul de târzii; astfel, pe un bol megarian descoperit la Milet și datând din epoca elenistică târzie figurează literele *MHOA* care ar prescurta formula μ(ηνὸς) Θ(αργηλιῶνος); tot în Milet, în epoca dinastiei Flavienilor, întâlnim

bazându-ne pe atestarea epigrafică a lunii *Thargeliôn* în calendarul olbian⁵⁶.

Cât despre Histria, documentul de referință pentru sărbătoarea *Thargeliilor* are o origine locală probabilă, dar încă nesigură. Este vorba de un decret onorific emis în cinstea unui arhitect din Bizanț, Epicrates al lui Nicoboulos; acesta fusese onorat cu o cunună de aur în teatrul din Histria în timpul *Thargeliilor*: „στέφ[α]νῶσαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνωι το[ῖς] Θαργηλίοις ἐν τῷ θεάτρῳ”⁵⁷. Aflăm, de asemenea, că beneficiarul decretului era invitat să participe la ritualul ξένια, care era săvârșit în templul lui Apollon pentru străinii onorați de către cetate⁵⁸. Într-o altă inscripție, numele sărbătorii nu este decât rezultatul unei conjecturi⁵⁹.

În comparație cu Atena, caracterul muzical al manifestărilor organizate cu această ocazie poate fi presupus la Histria; este posibil ca unii himnozi, care erau activi în sanctuarul lui Apollon și care își exersau arta în onoarea sa, să fi participat la concursurile

formula μη(νός) Τι(βερίου) λ; cf. Mădălina Dana, *op. cit.*, p. 75; cf. Laurent Dubois, *op. cit.*, (IGDOP), p. 163, care afirmă: „aceste abrevieri de date sunt totuși prea târzii pentru a fi luate ca explicații pentru cele patru litere A Z M Θ de pe vechea dedicație din Olbia”; N. Ehrhardt, *op. cit.* II, p. 399, nota 142 și p. 418, nota 309.

56. IGDOP, nr. 99, p. 160-161; N. Ehrhardt, *op. cit.* I, p. 118 și 413, nota 147; SEG XXX 977, c).

57. ISM I 65, rr. 28-30.

58. ISM I 65, rr. 42-43: καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ ἐπὶ ξέν[ια] ’ [εἰς] τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος; Dobrinka Chieikova, *op. cit.*, p. 44-45.

59. ISM I 25, rr. 2-5: [- - - - - ἐπαινέσαι] αὐτὸ[ν] / [ἐπὶ τούτοις καὶ στεφανῶσαι] χρυσῶ[ι] / [στεφάνωι τοῖς Θαργηλίοις (?) ἐ]ν τῷ θε[άτρῳ] - - - - -]; restituirea acestei inscripții s-a făcut după ISM I 65, rr. 29-30.

muzicale⁶⁰. Cu această ocazie avea loc în localul teatrului proclamarea decretelor onorifice în cinstea binefăcătorilor cetății, după cum o dovedesc inscripțiile de la Histria⁶¹. Se poate presupune, și e foarte verosimil, că *Thargeliile* erau celebrate și în celelalte colonii pontice milesiene, deoarece în calendarele lor regăsim luna *Thargeliôn*. Este vorba de cetățile *Nymphaion*⁶² și *Hermonassa*⁶³.

Sărbătoarea *Μεταγείτνια* fusese introdusă în calendarul religios tradițional al ionienilor în același timp cu zeul Apollon, în epoca post-miceniană, mai exact înainte de migrația ioniană către Asia Mică⁶⁴. *Metageitnia* este atestată direct la Milet și indirect în coloniile sale pontice, Olbia și Tomis.

Metageitnia îi era consacrată lui Apollon *Metageitnios* („protectorul alianței și al uniunii între vecini”). Ea era celebrată la Atena în timpul lunii *Metageitnion* (care corespunde perioadei dintre august și septembrie). Cu această ocazie se săvârșea un sacrificiu în cinstea lui Apollon⁶⁵. Originea și semnificația acestor ceremonii sunt foarte obscure. În orice caz, *Metageitniile* nu au o origine pur ateniană; ele s-ar lega mai degrabă, atât la Atena cât și în altă parte, de cultul lui Apollon colonizator și conducător de popoare. Nu se cunoaște absolut nimic despre data exactă a desfășurării *Metageitniilor* și a ritualurilor care le însoțeau⁶⁶.

Această sărbătoare este atestată în regulamentul de cult al *molpoi*-lor milesieni: „ἐς μολπῶν ἡ πόλις διδοῖ Ταργηλίοισιν ἱερ(ῆ)ον τέλειον καὶ Μεταγε[ι-]τνίοισιν ἱερ(ῆ)ον τέλειον”⁶⁷. De asemenea, luna *Μεταγείτνιών* – al cărui nume derivă de la cel al sărbătorii *Μεταγείτνια* – este bine documentată la Milet⁶⁸.

Existența *Metageitniilor* la Olbia este sugerată de cea a lunii *Metageitnion*, atestată direct în colonia de pe malul Bugului⁶⁹. În plus, se poate postula prezența *Metageitniilor* la Olbia pe baza atestării epigrafice a aceleiași sărbători în metropola ei, Milet. De altfel, tratatul de isopolitie dintre Milet și Olbia dovedește că metropola și colonia sa aveau sărbători tradiționale comune, celebrate probabil în aceeași perioadă a anului în cele două cetăți; este vorba în special de ceremonia religioasă a *Triakadelor* (*Triakades*), celebrată în a treizecea zi a lunii la Milet și la Olbia⁷⁰.

Atestarea lunii *Metageitnion* într-un decret onorific descoperit recent la Tomis pledează pentru existența sărbătorii *Metageitnia* în cetatea exilului lui Ovidius⁷¹.

60. O confrerie de himnozi asociată cultului lui Apollo (Μολποί) este atestată în Milet și la Olbia; Stella Georgoudi, *art. cit.*, p. 178-179 ; *IGDOP*, 2, pp. 6-7.

61. *ISM I*, 25, 65; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 115, 118.

62. *SEG XXXIV 756: 2*. Ἡνοῖξαμεν Θαργηλιῶνος εἰκάδι (275-250 î. Hr.).

63. *SEG XLIV 659* (sec. al V-lea î.Hr.).

64. C. Trümpy, *op. cit.*, (*Untersuchungen...*), pp. 31-32.

65. Plutarh, *De exilio*, 601 b: „μῆνα Μεταγείτνιών καὶ θυσίαν ... ἄγουσι ... τὰ Μεταγείτνια”; Lysimachides ap. Harpokration (Suidas): Μεταγείτνιών ... ἐν δὲ τούτῳ Ἀπόλλωνι Μεταγείτνιῳ θύουσιν, *apud* L. Deubner, *op. cit.*, p. 202, nota 1.

66. C. Gaspar, s. v. „Métageitnia”, în *DAGR III/2*, (L-M), p. 1840.

67. *Milet VI.1*, 133, p. 168, = *LSAM*, 50, rr. 20-21.

68. *LSAM I*, 49 A, r. 9, p. 126.

69. *IGDOP*, 99, pp. 160-161; *IOSPE I²* 35, r. 2 (epoca lui Mithridate Eupator).

70. *Milet I.3*, 136, rr. 11-14, p. 290 = *Syll.³*, 286, rr. 11-14.

71. Alexandru Avram, „Die ‚Freiheit‘ von Tomis in der Keizerzeit”, în Victor Cojocaru, Christof Schuller, (Hg.), *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit*,

Luna Βοηδρομιών, atestată direct la Olbia⁷² și Odessos⁷³ poate fi pusă în legătură cu tradiționala sărbătoare ioniană a *Boedromiilor* (Βοηδρόμια), celebrată atât în Atica cât și în lumea ioniană⁷⁴. La Atena, *Boedromiile* erau celebrate în ziua de 6 a lunii *Boedromion* în cinstea lui Apollon *Boedromios* („care vine în ajutor în luptă”)⁷⁵ și a surorii sale Artemis *Agrotera*⁷⁶. *Boedromiile* ateniene erau celebrate în amintirea victoriei lui Tezeu asupra amazoanelor⁷⁷. Începând din anul 490 î. Hr., ele comemorau victoria de la Maraton⁷⁸.

Boedromiile sunt sărbători ale solidarității de arme și ale ajutorului militar. „Ele exaltă angajamentele de la un grup la altul, alianțele capabile să asigure ajutorul (βοήθεια) reciproc”. *Boedromiile* celebrează solidaritatea și fraternitatea ionienilor în epoca instalării lor în Asia Mică⁷⁹; ele au fost introduse în calendarul religios tradițional al ionienilor în epoca post-miceniană, mai exact înainte de migrația ioniană spre Asia Mică⁸⁰.

Celebrarea sărbătorii Πυανέψια în coloniile pontice milesiene este sugerată de existența lunii *Pyanepsion* în calendarele acestora (vezi Tabelul III). *Pyanepsia* („când se făcea coacerea bobului”) erau celebrate și la Atena în data de 7 a lunii *Pyanepsion* (octombrie-noiembrie) în cinstea lui Apollon; erau sărbători ale bogăției și, cu această ocazie, i se oferea zeului un fel de mâncare compusă din legume, în special din bob (πύανοι). Numele *Pyanepsiilor* provine dintr-un element caracteristic al ritualului principal al sărbătorii: „coacerea bobului”⁸¹. Originea sărbătorii poate fi găsită în mitul lui Tezeu, acesta fiind considerat chiar inițiatorul ei. După încheierea expediției contra Minotaurului

(Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța), 20.-24. September, 2010), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2014, nr. 2, p. 169, rr. 11-14: „τὸ ἀνάλωμα τοῦ νᾶς. / [ἀνδριάντος δοθῆναι] ὑπὸ ἐπιμηνίου Ἀρνᾶς. / [- - - τοῦ Ἐ]ρμῖ ππου. νᾶς. Μεταχειν[ι]/-ῶνος νᾶς. ηἱ” (decretul datează din epoca imperială timpurie).

72. *IGDOP* 99, p. 161; *IOSPE* I², 40, r. 6 (secolele II-III d. Hr.).

73. *IGB* I² 47, rr. 2-5: „Μαικίῳ Λαίτῳ [τ]ῷ β' καὶ Συλλᾷ Κερ[ιαλί]ῳ ὑπάτοις πρὸ θ' καλανδῶν Φεβρα[ρί]ων ἱερομένον Θεοῦ Μεγάλου Δερζελα τὸ δι' ἡμῶν βοηδρομιῶνος ζ'”; se remarcă faptul că inscripția prezintă o dublă datare, după calendarul milesian și cel roman: 7 *Boedromion* = 24 ianuarie 215 d. Hr..

74. Sărbătoarea *Boedromia* este menționată într-o inscripție descoperită la Thasos, după cum sugerează G. Daux, vezi F. Salviat, art. cit. („Une nouvelle loi thasienne...”) în *BCH*, nr. 82, 1958, p. 195; lectura [B]ᾱδρο[μ]ί[α] ο[ι]ς] propusă de G. Daux a fost confirmată indirect de atestarea lunii *Boedromion* în calendarul Parosului și al metropolei sale, Thasos, vezi F. Salviat, «Calendrier de Paros et calendrier de Thasos, Boedromia, Badromia et la solidarité des armes», în Marie-Madeleine Mactoux, Evelyne Geny (éds.), *Mélanges Pierre Lévêque*, 6, Religion, Annales Littéraires de l' Université de Besançon, 463, Paris, 1992, pp. 261-262.

75. Vezi *Etymologicum Magnum* 202, 49: Βοηδρομιών· μὴν παρὰ Ἀθηναίοις εἴρηται ὅτι ἐν αὐτῷ ἐτιμᾶτο Βοηδρόμιος Ἀπόλλων ... ἀπὸ οὗν τῆς τοῦ στρατεύματος βοῆς. Apollon *Boedromios* avea o vocație militară prin excelență, L. Deubner, *op. cit.*, p. 202 și nota 3; epitetul *Boedromios* al lui Apollo și numele sărbătorii *Boedromiilor* au fost create după modelul lui βοηθός („care vine în ajutorul lui”), respectiv βοηθέω („a sări în ajutor”), Pierre Chantraine, *op. cit.* I, p. 183, (s. v. „βοή”).

76. F. Salviat, art. cit. („Calendrier de Paros...”), p. 266.

77. Plutarh, *Viețile* (Plutarque, *Vies*, Vol. I : *Thésée-Romulus, Lycurgue-Numa*, texte établi et traduit par Robert Flacelière, Émile Chambry, Marcel Jumeaux, Paris, Les Belles Lettres, 1993, 27, 3, p. 36: „Ἡ μὲν οὖν μάχη Βοηδρομιῶνος ἐγένετο μηνὸς ἐφ' ἣ τὰ Βοηδρόμια μέχρι νῦν Ἀθηναῖοι θύουσιν”.

78. Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 143, (s. v. „Boedromia”); E. Saglio, s. v. „Boedromia”, în *DAGR* I/1, Paris, 1877, p. 714.

79. F. Salviat, art. cit. („Calendrier de Paros...”), p. 267.

80. Catherine Trümpy, art. cit. („Les fondements religieux...”), p. 227; Eadem, *op. cit.*, (*Untersuchungen...*), pp. 31-32.

81. Plutarh, *Tezeu*, 22, 4-5 (Plutarque, *Thésée*, Paris, Les Belles Lettres, 1993, p. 30-31: ἔψησις τῶν ὀσπρίων); L. Deubner, *op. cit.*, pp. 198-199.

din Creta, Tezeu a pregătit un banchet cu ocazia căruia el și ceilalți tovarăși ai lui (tinerii pe care îi salvase de la moarte, ucigând Minotaurul) au mâncat o fiertură de bob consacrată lui Apollon, căruia eroul îi promisesese să-i fie recunoscător dacă se va întoarce teafăr din dificila lui misiune⁸².

Se poate presupune că această sărbătoare era celebrată la Olbia, bazându-ne pe atestarea epigrafică a lunii *Pyanepsion*, care se regăsește în calendarul olbian în varianta *Κυανεσιών*⁸³. Laurent Dubois afirmă că e verosimil ca forma *Kyanepsion* – documentată la Olbia – să fie bazată pe termenul *κύανος, probabil o variantă a lui πύανος (neutru πύανον). Forma πύανος este indicată de lexicografi ca fiind un sinonim al lui κύαμος, („bob”)⁸⁴. Numele lunii olbiene *Κυανεσιών* – care derivă din numele sărbătorii Πυανέψια / Πυανόψια („coacerea bobului”)⁸⁵ indică deci existența unui cuplu de termeni κύαμος /

82. Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 666 (s. v. „Pianepsia”); găsim explicația mitului referitor la Πυανέψια Plutarh, *Tezeu* (Plutarque, *Thésée* 22, 4-5, Paris, Les Belles Lettres, 1993, p. 30-31; vezi, de asemenea, Claude Calame, *Thésée ou l'imaginaire athénien: légende et culte en Grèce antique*, prefată de Pierre Vidal-Naquet, ediția a 2-a revăzută și corectată, Lausanne, Payot, 1996.

83. *IGDOP*, 99, pp. 160-161; N. Ehrhardt, *op. cit.* I, p. 118; II, p. 413, nota 247 = *SEG* XXX 977 c); vezi, de asemenea, *IOSPE* I² 43, l. 3; *IOlb* 42, l. 2; 75, l. 1 = *SEG* XLII, 708: [... μηνός Κ]υανεσιώνος. Luna Πυανεσιών apare sub forma *Κυανεσιών* la Cyzic și Cos, P. Chantraine, *op. cit.* II, p. 593 (s. v. „κύαμος”).

84. Pollux VI, 61: „κύαμοι οἱ καὶ πύανοι, ἀφ’ ὧν καὶ τὰ πυανέψια ἢ ἑορτή”, *IGDOP*, p. 164, nota 153; Hesychius are glosa πύανον· κύαμοι καὶ πᾶν ὄσπριον, vezi Pierre Chantraine, *op. cit.* II, p. 593, (s. v. κύαμος); Montserrat Camps-Gaset, *op. cit.*, p. 95; Michel Casevitz, *art. cit.*, p. 111.

85. P. Chantraine, *op. cit.* II, p. 593 (s. v. κύαμος).

πύαρος la Milet, către 650 î. Hr., primul dintre acești termeni impunându-se la Olbia⁸⁶.

Atestarea epigrafică a lunii *Apaturion* în calendarele din cetățile pontice milesiene ne permite să presupunem că sărbătorile *Απατούρια* erau în mod sigur celebrate în ctitoriile milesiene de la Pontul Euxin⁸⁷. Strabon menționează existența unui sanctuar consacrat Afroditei zisă *Απάτουρος* la Phanagoria⁸⁸. Epicleza *Apatouros* a Afroditei ar putea fi pusă în legătură cu sărbătoarea tipic ioniană a *Apaturiilor*.

Această sărbătoare se desfășura la Atena la începutul iernii, în luna Pyanepsion; ea dura trei zile, între 19-21 sau 26-28 ale acestei luni⁸⁹ (aproximativ începutul lui noiembrie). *Apaturiile* sunt legate de cea mai veche organizare civică. Ele reprezentau sărbătorile clanurilor, ale familiilor și ale stării civile, ale celor care au aceiași strămoși. Cu această ocazie se înscriau tinerii în fratrii, ceea ce constituia episodul central al ritualului sărbătorii. Ceremoniile *Apaturiilor* ateniene stăteau sub semnul invocării lui Zeus *Phratrios* și a Atenei *Phratia*⁹⁰. Herodot ne asigură cu privire la extinderea *Apaturiilor* în tot spațiul ionian⁹¹. În cetățile din insulele și de pe coastele Asiei Mici, ca și în cetățile pontice milesiene, sărbătoarea avea aceeași funcție. Prezența ei presupune în epoca arhaică niște structuri fratiale și tribale comparabile în tot spațiul ionian

Cultul lui Dyonisos ocupa un loc preponderent în panteonul Miletului și al cetăților milesiene de la Pontul Euxin. Sursele epigrafice ne informează asupra existenței a numeroase sărbători civice consacrate „zeului vinului”. Luna *Lenaion* și antroponimul *Lenaeos* ne asigură indirect de prezența sărbătorilor *Lenaia* (*Leneele*) în cetățile pontice milesiene.

La Atena, *Αθήναια* aveau loc din 12 până în 19 ale lunii Gamelion (ianuarie /

86. *IGDOP*, p. 164; cf. F. Bilabel, *op. cit.*, p. 70, n. 3: „Ich schreibe so, nicht Pyanepsion, da die Kolonien diese Form als die ältere (auch in anderen ionischen Städten benutzt!) nahelegen. Bezeugt ist in hellenistischer Zeit Pyanepsion und Pyanopsion; möglicherweise liegt attischer Einfluß vor”; vezi, de asemenea, N. Ehrhardt, *op. cit.* II, p. 399-400, nota 147.

87. Celebrarea *Apaturiilor* la Massalia a fost dedusă de la numele lunii *Apaturion* care figurează în calendarul din Focea, cetatea-mamă a Massaliei, vezi F. Salviat, „Sur la religion de Marseille grecque”, în M. Bats *et al.* (ed.), *Marseille grecque et la Gaule. Études Massaliètes* 3, Aix-en-Provence, 1992, p. 145. Această deducție a fost pe deplin confirmată de descoperirea la Massalia a unei lamele de plumb, pe care este gravat numele sărbătorii *Apaturia*, vezi F. Salviat, „La source ionienne: Apatouria, Apollon Delphinios et l'oracle, l'Aristarcheion” în A. Hermay, H. Tréziny (ed.), *Les cultes des cités phocéennes. Études Massaliètes* 6, actele colocviului din Aix en Provence, Marsilia, 4-5 iunie 1999, Édisud / Centre C. Jullian, Aix-en-Provence, 2000, p. 25; *Apaturiile* erau celebrate la Samos, Chios, Chalcis, Thasos și Kyzikos; vezi Denis Knoepfler, „Le calendrier des Chalcidiens de Thrace. Essai de mise au point sur la liste et l'ordre des mois eubeens”, *JS*, 1-2, 1989, pp. 41-42; F. Salviat, vezi F. Salviat, art. cit. („Une nouvelle loi thasienne...”) în *BCH*, nr. 82, 1958, pp. 219-220.

88. Strabon, *Geografia* (*Géographie*, XI, 2, 10, text stabilit și tradus de François Lasserre, Paris, Les Belles Lettres, 1975, p. 48: „Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ Φαναγορίᾳ τῆς Ἀφροδίτης ἱερὸν ἐπίσημον τῆς Απατούρου” („Și la Phanagoria există un sanctuar celebru al Afroditei zisă *Apatouros*”).

89. C. Trümpy, art. cit. („Feste...”), p. 110; vezi, de asemenea, J. D. Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year*, Princeton, 1975, p. 79.

90. Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 82 (s. v. „Apaturia”); Madeleine Jost, *op. cit.*, pp. 172-173; L. Deubner, *op. cit.*, p. 232-233.

91. Herodot, *Istoriei*, I, 147 (Hérodote, *Histoires*, traducere de Ph.-E. Legrand, Paris, Les Belles Lettres, 1966): Εἰσὶ δὲ πάντες Ἴωνες, ὅσοι ἂν Ἀθηνέων γεγόνασιν καὶ Απατούρια ἄγουσι ὀρτήν. Ἄγουσι δὲ πάντες πλὴν Ἑφεσίων καὶ Κολοφώνων, („Sunt ionieni toți cei care sunt originari din Atena și care celebrează sărbătorile *Apaturia*; toți ionienii o celebrează, cu excepția oamenilor din Efes și Colophon”).

februarie)⁹². Este vorba de o sărbătoare foarte veche în onoarea lui Dionysos *Lenaïos*. Luna atică *Gamelion* îi corespunde lunii milesiene *Lenaion*, care se întâlnește și în calendarele coloniilor pontice din Milet. Numele celei din urmă derivă din cel al sărbătorii omonime⁹³. Mai mulți cercetători susțin că denumirea de *Lenaia* este în legătură cu numele teascului folosit la zdrobirea strugurilor (ληνός); după părerea lor, la originea *Leneelor* s-ar afla o sărbătoare instituită pentru a comemora așezământul primului teasc. Acest ultim termen a fost pus în legătură cu epicleza *Lenaïos* / *Leneus* atribuită lui Dionysos, considerat în general zeu al teascului de zdrobit strugurii⁹⁴. Dar, în acest caz, ar fi mai plauzibilă o etimologie populară care a asociat epicleza lui Dionysos cu teascul al cărui sărbătoare au devenit *Leneele*⁹⁵.

Leneele se desfășurau în cartierul atenian situat la sud de Acropole unde a fost localizat Ἀήναιον, templul lui Dionysos *Lenaïos*⁹⁶. Cu această ocazie avea loc procesiunea obișnuită în cinstea zeului, însoțită de sacrificii; sărbătoarea se termina prin reprezentații teatrale: tragedii, comedii, concursuri ditirambice⁹⁷.

În timpul iernii se desfășurau la Olbia Ἀήναια, care implicau rituri legate de caracterul chthonian al lui Dionysos. O dovadă este mențiunea veche (aproximativ 450 î. Hr.) a lunii Ἀηνεών (ianuarie / februarie), alături de alte luni ale calendarului olbian, pe un *graffito* scris în spirală pe un vas dedicat ca ofrandă lui Apollon⁹⁸. Numele Ἀήναιος, care este legat de sărbătorile dionysioace *Lenaia*, este bine atestat la Olbia⁹⁹.

Anthesteriile (Ἀνθεστήρια – „sărbătoarea florilor”)¹⁰⁰ reprezintă cea mai veche dintre sărbătorile dionysiace¹⁰¹. Celebrate la Atena și în lumea ioniană în cinstea lui

92. C. Trümpy, art. cit. („Feste...”), p. 111.

93. Numele oficial al sărbătorii era Διονύσια τὰ ἐπὶ Ἀηναίῳ ou Ἐπιλήναια Διονύσια, L. Deubner, *op. cit.*, p. 123; vezi, de asemenea, Jules Girard, s. v. „Dionysia”, în *DAGR* II/1, Paris, 1892, p. 240.

94. Jules Girard, s. v. „Dionysia” în *DAGR* II/1, Paris, 1892, p. 239-240. Numele sărbătorilor *Lenaia* derivă probabil din Ἀήναι (Bacante); în acest caz, *Leneele* ar fi reprezentat sărbătoarea Bacantelor, P. Chantraine, *op. cit.* III (s. v. „ληναί”), p. 637.

95. P. Chantraine, *op. cit.* III (s. v. „ληναί”), p. 637; *Leneele* erau celebrate din 12 până în 19 ale lunii *Gamelion* (ianuarie / februarie) și este evident că la această dată hibernală ele nu aveau nici o legătură cu zdrobirea strugurilor din recolta proaspătă, așa cum s-a crezut adesea din cauza unei etimologii eronate (după ληνός).

96. Anna Ferrari, *op. cit.*, (s. v. „Dionisia”), p. 291.

97. Jules Girard, s. v. „Dionisia”, în *DAGR* II/1, Paris, 1892, p. 241.

98. *IGDOP*, 99, p. 161; *IOSPE* I², 45, l. 2; de altfel, *Lenaion* este prima lună atestată în greaca alfabetică, căreia sărbătoarea *Lenaia* i-a dat numele. Această primă atestare se găsește la Hesiod, *Munci și zile* (Hésiode, *Travaux et Jours*, 504, Paris, Les Belles Lettres, 1993).

99. *Ibidem*, nr. 2, p. 6: „Διονυσόδωρος ὁ Ἀηναῖδ » ; 92, p. 144: „Δημόνασσα Ἀηναίο εὐαὶ καὶ Ἀήναιος Δημόκλο εἰαί » („Demonassa, fata lui Lénaios, évoché, și Lénaios, fiul lui Democles, eia!”); se adaugă un *graffito* gravat pe un *askos*: Ἀήναιος ἄσ(κός) care a fost considerat drept un premiu pentru victoria obținută la sărbătoarea *Lenaia*, N. Ehrhardt, *op. cit.* II, p. 468, nota 834.

100. Numele *Anthesteriilor* ar proveni de la coroana de flori pe care o purtau atunci copiii, după cum se poate observa pe anumite vase de la sfârșitul secolului al V-lea î. Hr.; s-a presupus, de asemenea, că sărbătorile și-ar putea lua numele de la ceremoniile desfășurate în cinstea celor decedați, vezi Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 78 (s. v. „Anthesteria”); Madeleine Jost, *op. cit.*, p. 167.

101. Tucidide, II, 15 (Thucydide, texte établi et traduit par Jacqueline de Romilly, Paris, Les Belles Lettres, 1991), p. 14: „καὶ τὸ ἐν Λίμναις Διονύσου, ᾧ τὰ ἀρχαιότατα Διονύσια τῇ δωδεκάτῃ ποιεῖται ἐν μηνὶ Ἀνθεστηρίῳ ὥσπερ καὶ οἱ ἅπ’ Ἀθηναίων Ἴωνες ἔτι καὶ νῦν νομίζουσιν („[sanctuarul] lui Dionysos din Limnai, în cinstea căruia s-au instituit cele mai vechi sărbători ale lui Dionysos, care se țin în luna Anthesterion, în a douăsprezecea zi, așa cum încă se obișnuiește și astăzi la ionienii de origine ateniană”).

Dionysos și a morților, ele au dat numele lunii Ἀνθεστηριών, care apare foarte adesea în aria ioniană¹⁰².

„Sărbătorile florilor” se desfășurau la Atena din 11 în 13 ale lunii *Anthesterion*¹⁰³. Ele reprezentau o sărbătoare a naturii renăscute și totodată una a vinului fermentat în urcioare. În prima zi, se derula o ceremonie „a deschiderii urcioarelor” (πιθοιγία) în care se păstra vinul care urma să-i fie oferit lui Dionysos. Madeleine Jost pune foarte bine în evidență semnificația „deschiderii *pithoi*-lor”: „Urcioarele (*pithoi*) conținând vinul din toamna precedentă sunt deschise și se bea după ce s-a vărsat din el, făcându-se libații pentru Dionysos. Ritul vizează desacralizarea vinului: se ridică interdicția pusă asupra produsului recoltei până la îndeplinirea unui consum ritual”¹⁰⁴.

A doua zi, denumită „ziua pocalelor” (Χοές), simboliza intrarea solemnă a lui Dionysos în cetate; acest moment era simbolizat la Atena prin celebrarea nunții sacre (*hieros gamos*) a zeului cu soția arhontelui-rege, aceasta din urmă personificând cetatea. „Hierogamia (uniunea sacră) din timpul Anthesteriilor are desigur drept obiectiv de a participa la fertilitatea și fecunditatea umană, Dionysos fiind unul dintre garanții acestora; ea semnifică în același timp acceptarea și integrarea zeului în cetate”¹⁰⁵. Între participanții la serbare avea loc apoi o întrecere de băut vinul cel nou¹⁰⁶.

În cea de a treia zi se desfășura „sărbătoarea oalelor” (Χύτροι) numită astfel după oalele din lut ars utilizate pentru pregătirea legumelor ce urmau să-i fie aduse drept ofrandă lui Hermes Chtonianul și lui Dionysos. Această ultimă zi avea un caracter funebru și riturile efectuate erau în legătură cu cultul morților. Li se aduceau ofrande din grâu și din legume fierte în oale mari atât lui Hermes, venerat ca „psihopomp”, cât și sufletelor celor morți. În același timp, sărbătoarea *Chytrelor* reprezenta comemorarea uciderii lui Dionysos Zagreus de către titani, ea raportându-se astfel la teologia orfică¹⁰⁷. Cu această ocazie, se ofereau numeroase sacrificii, apoi se desfășura un concurs între actorii comici. Învingătorii aveau dreptul să participe la reprezentațiile dramatice organizate cu ocazia Marilor Dionysii¹⁰⁸.

Putem deduce celebrarea *Anthesteriilor* la Olbia, Histria, Odessos, Apollonia Pontica și Sinope, pornind de la atestarea lunii Ἀνθεστηριών (februarie / martie) în calendarele acestor cetăți¹⁰⁹.

Cea mai veche atestare a sărbătorii *Anthesteriilor* se găsește la Olbia, chiar înaintea începutului epocii elenistice (prima jumătate a secolului al V-lea î. Hr)¹¹⁰. Un graffito descoperit la Olbia ne furnizează o atestare directă a „sărbătorii oalelor” (Χύτροι),

102. D. Knoepfler, art. cit. („Le calendrier...”), nr. 1-2, 1989, pp. 33-34 și nota 47; M. P. Nilsson, *op. cit.* (*Griechische Feste...*), p. 267.

103. C. Trümpy, art. cit. („Feste...”), p. 111.

104. Madeleine Jost, *op. cit.*, p. 167-168.

105. *Ibidem*, pp. 169-170; vezi Jules Girard, s. v. „Dionysia”, în *DAGRII/1*, Paris, 1892, p. 238.

106. *Ibidem*, p. 168.

107. Jules Girard, s. v. „Dionysia”, în *DAGRII/1*, Paris, 1892, p. 238; Jean-Pierre Vernant (coord.) *L'homme grec*, Paris, 1993, pp. 402-408.

108. *Ibidem*, p. 239.

109. *IOSPE* I², 33, l. 2 (Olbia); *ISM* I, 58, l. 16 (Istros); *IGB* I², 182, l. 1 (Odessos); *IGB* I², 407, l. 1, (Apollonia); *SEG* XLVIII, 1097, l. 12-15 (Sinope).

110. Vezi *IGDOP*, 99; p. 161; *IOSPE* I², 33, r. 2.

celebrată în a treia zi a *Anthesteriilor*¹¹¹.

La Cyzic (colonie milesiană din Propontida), sărbătoarea *Anthesteriilor* avea loc în zilele a 12-a și a 13-a ale lunii *Anthesterion*¹¹². Putem afirma cu siguranță că la Milet – prin analogie cu datele de desfășurare a sărbătorii în colonia sa, Cyzic – *Anthesteriile* erau celebrate tot în 12 și 13 ale lunii *Anthesterion*¹¹³. Desfășurarea sărbătorii în aceeași perioadă atât la Cyzic, cât și la Atena confirmă mărturia lui Tucidide privind caracterul panionian al acestei sărbători¹¹⁴.

În ceea ce privește data desfășurării *Anthesteriilor*, sursele epigrafice permit stabilirea unei corespondențe între Milet și coloniile sale de pe coasta de vest a Pontului Euxin. *Anthesteriile* erau celebrate în datele de 12 și 13 ale lunii *Anthesterion* la Milet și probabil la Histria; în această ultimă cetate, prima zi a *Anthesteriilor* coincidea cu celebrarea zilei eponime (ἡμέρα ἐπώνυμος), favoare pe care triburile histrieneo acordaseră binefăcătorului lor Meniskos¹¹⁵. Adunarea triburilor histriene hotărâse că ziua a 12-a din luna *Anthesterion* să fie consacrată în fiecare an în onoarea lui Meniskos care își manifestase neîncetat generozitatea față de cetățeni „δεδοχθαι ταῖς φυλαῖς (...) ἄγε[ιν] δι᾽ αὐτοῦ καὶ ἡμέραν καθ' ἑκάστ[ο]ν ἐνιαυ[τ]οῦ μὴνὸς Ἀνθεστηριῶνος [δ]ωδεκά[τ]η[ν]” („să binevoiască triburile să-i consacre în fiecare an cea de a douăsprezecea zi a lunii *Anthesterion*”)¹¹⁶.

Alături de sărbătorile principale care au dat numele lunilor, exista, în coloniile pontice milesiene, o serie de alte sărbători care nu au un raport direct cu lunile calendarului și ale căror date de desfășurare nu ne sunt cunoscute. E vorba de noile sărbători care au fost integrate în decursul timpului în calendarul cetăților milesiene de la Pontul Euxin. Un decret din Histria (datat către mijlocul secolului al III-lea î. Hr.) în onoarea unui mare binefăcător, Diogene fiul lui Diogene, ne informează că tatăl său, Diogene fiul lui Glaukias, consacrase un sanctuar Muzelor (*Mouseion*) și oferise 300 de stateri pentru sacrificiile făcute cu ocazia sărbătorii *Mouseia* și pentru banchetul oferit cetățenilor: „ἀ[ν]ατεθ[ε]ικ[ε]ν ὅτος δὲ τὸ Μουσεῖον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Διογέ / [ν]ους τοῦ Γλαυκίου καὶ λελοιπότες εἰς θυσίαν ταῖς Μουσαῖς / καὶ σύν[ο]δον τῷ δήμῳ χρυσοὺς τριακοσίους, εἰν[αι] αἰῶν[ος] ἱέρ[ε]α Μουσῶν καὶ προθύειν τοῖς Μουσεῖοις” („Dat fiind că templul Muzelor fusese consacrat de către tatăl său Diogene, fiul lui Glaukias, care donase poporului 300 de stateri din aur pentru sacrificiile către Muze și pentru banchet, fie ca el (Diogene, fiul lui Diogene) să fie preot al Muzelor și să îndeplinească sacrificiile preliminare cu ocazia

111. N. Ehrhardt, *op. cit.* I, p. 170; II, p. 471, nota 848: *OI XYTPOI*.

112. Michel Sève, „Un décret de consolation à Cyzique” în *BCH* 103, 1, 1979, p. 329: „τοὺς δὲ πρυτάνεις τοὺς πρυτανεύοντας τὸν μῆνα τὸν Ἀνθεστηριῶνα / στεφανοῦν αὐτὴν ἀνὰ πᾶν ἔ[τ]ος ἐν τοῖς Ἀνθεστηρίοις τῇ δωδεκάτῃ / καὶ τῇ τρισκαίδεκάτῃ χρύσῳ στεφάνῳ...”, („prytanii care vor fi în funcție în luna *Anthesterion* o vor încorona cu o coroană de aur în fiecare an de *Anthesterii*, în data de 12 și 13...”).

113. O inscripție descoperită la Didyma indică faptul că sărbătoarea *Anthesteriilor* dura cel puțin două zile, vezi A. Rehm, *Didyma II. Die Inschriften*, hrsg. von Richard Harder Berlin, 1958, 258, rr. 11-13 în legătură cu un profet πεποιηκώς, δὲ καὶ θεωρία[ς] / ἐν τοῖς Ἀνθεστηρίοις ἐπὶ δύο ἡμέρας.

114. Tucidide, II, 15 (Thucydide, Paris, Les Belles Lettres, 1991), p. 14.

115. *ISM* I, 58, r. 5-6, (secolul al II-lea î. Hr.).

116. *ISM* I, 58, rr. 15-17; N. Ehrhardt, *op. cit.* I, p. 123.

sărbătorii *Mouseia*”¹¹⁷. E posibil ca această sărbătoare a Muzelor să fi reprezentat ocazia derulării unor manifestări muzicale și literare¹¹⁸.

Alte sărbători, care nu se regăsesc în calendarul milesian original – pe care cetățile pontice l-au moștenit – sunt Διονύσια τὰ μεγάλα (*Marile Dionysii*), celebrate în onoarea lui Dionysos la începutul primăverii. Acestea erau cele mai răspândite dintre sărbătorile dionysiace. La Atena, Marile Dionysii se desfășurau din 8 (sau 10) până în 13 (sau 16) ale lunii Elafebolion (martie / aprilie)¹¹⁹. Partea cea mai importantă a sărbătorilor o reprezentau concursurile ce aveau loc în localul teatrului. În cetățile pontice milesiene, *Dionysia* sunt atestate aproape exclusiv prin decretele onorifice datând din epoca helenistică, ce menționează teatrele și spectacolele dramatice. „Inscripțiile cu privire la *Dionysia* nu sunt în legătură cu sărbătorile însele, ci reprezentau decrete onorându-i pe binefăcătorii cetății”¹²⁰. (Tabelul IV)

117. *ISM I*, 1, l. 15-18; traducerea inscripției *apud* Dobrinka Chiekova, *op. cit.*, p. 266; Mădălina Dana, „Éducation et culture à Istros. Nouvelles considérations” în *Dacia N.S. LI*, 2007, p. 195-196.

118. Cultul Muzelor era celebrat pe muntele Helicon, aproape de orașul Thespies, în Beoția. În a doua jumătate a secolului al III-lea î. Hr., cetatea Thespies și liga beoțiană au întreprins reorganizarea sărbătorilor *Mouseia*, celebrate pe muntele Helicon în cinstea Muzelor. Ele se compun exclusiv din concursuri muzicale și poetice, P. Jamot, s. v. „Mouseia”, în *DAGR III/2*, Paris, 1904, p. 2009; cf. Pausanias, IX, 31, 3: „Καὶ ἑορτὴν τε ἐνταῦθα οἱ Θεσπιεῖς καὶ ἄγωνα ἄγουσι Μουσεῖα”.

119. Anna Ferrari, *op. cit.*, (s. v. „Dionysia”), p. 291; Jules Girard, s. v. „Dionysia”, în *DAGR II/1*, Paris, 1892, p. 241-242; vezi, de asemenea, L. Deubner, *op. cit.*, p. 142; C. Trümpy, art. cit., („Feste...”), p. 111.

120. *IOSPE I*², 25, nr. 6-9: „δεδοχθαι τῷ δήμῳ ἐπα[ινέσαι] Καλλίνικον Εὐξέν[ου] / ἀρετῆς ἕνεκεν

În decursul timpului, o serie de noi sărbători au fost integrate în calendarul din Olbia. În textul tratatului de *isopolitie* dintre Olbia și Milet este menționată sărbătoarea *Triakades*, celebrată în cea de a treizecea zi a lunii la Olbia și în metropola sa: „εἶναι δὲ καὶ προεδρίαγ καὶ εἰσκηρύσσεσθαι εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ ἐπαρᾶσθαι ταῖς τριακάσιγ, καθάσσα καὶ ἐμ Μιλήτωι ἐπαρῶνται” („el [Milesianul] să aibă un jilț de onoare și să fie invitat la concursuri de către herald și să rostească imprecațiile cu ocazia *Triakadelor* așa cum se face la Milet”)¹²¹. La Atena, *Triakadele* erau consacrate memoriei celor defuncți¹²². S-a mai presupus de asemenea că ele erau celebrate în onoarea lui Hekate¹²³. Decretul olbian în onoarea lui Protogenes atestă sărbătorile *Basileia*¹²⁴ care ar fi legate de cultul lui Zeus *Basileus*¹²⁵, divinitate proeminentă în panteonul din Olbia¹²⁶. În această cetate se desfășurau jocurile în cinstea lui Ahile, probabil în legătură cu presupusele sărbători *Ahileia* care nu sunt atestate direct de către sursele epigrafice¹²⁷. Din păcate, inscripțiile nu furnizează niciun indiciu privitor la datele de desfășurare a sărbătorilor olbiene.

Concluzii

În concluzie, relația dintre heortologie și numele lunilor este foarte importantă. Ea permite istoricului religiilor să descopere nu doar un mare număr de sărbători necunoscute altfel, dar mai mult decât atât, îi oferă posibilitatea să pună în evidență natura acestor sărbători. Marea înrudire dintre calendarele Miletului și cele ale coloniilor sale de la Pontul Euxin demonstrează faptul că viața religioasă a coloniilor pontice milesiene era calchiată după cea a vieții religioase din metropolă.

Cetățile milesiene de la Pontul Euxin au adoptat ciclul de sărbători stabilit de către tradiția milesiană, acordând desigur prioritate cultului lui Apollo care era, prin excelență, patronul întemeierilor pontice ale Miletului. Sursele epigrafice dovedesc rolul deosebit de important jucat de acest cult în stabilirea calendarului din Milet și din

καὶ εὐεργεσίας τῆς εἰς τὸν δῆμον καὶ στεφανωθῆναι / αὐτὸν χρυσοῖς χιλίοις καὶ ἀνδριάντι, τὸν δ[ε] στέφανον ἀναγορευθῆναι / τοῖς Διονυσίοις ἐν τῷ θεάτρῳ” (Olbia); *ISM* I, 8, rr. 15-18: „καὶ στεφανοῦσθαι αὐτοὺς καὶ ἐκγόνους ἐμ πᾶσι τοῖς θεάτροις χρυσῶι στεφάνῳ δι’ ἀνδραγαθίαν καὶ εὐνοίαν τὴν εἰς] τὸν δῆμον” (Histria); *ISM* I, 25, r. 4; 65, rr. 28-30; *ISM* II, 4, r. 12 : „¹ πόλις ἰ ἐστ] εφάνωσεν ἐν τῷ[ι θεάτρῳ” (Tomis); Mădălina Dana, *op. cit.*, (*Culture...*) p. 70.

121. *I. Milet* I, 3, 136, rr. 11-14 = *Syll.*³, 286, rr. 11-14; traducerea inscripției îi aparține Mădălinei Dana, *op. cit.* (*Culture...*), p. 105, 363-364.

122. Mădălina Dana, *op. cit.* (*Culture...*), p. 105.

123. N. Ehrhardt, *op. cit.* I, p. 175; II, p. 478, notele 927, 928.

124. *IOSPE* I², 32, l. 45-48: „πραθέντος τε τοῦ στόλου εἰς βασίλεια / κατὰ τὸ ψήφισμα ἐν ᾧ ἔδει τοὺς ἀγορά/σαντας λαβεῖν παρὰ τῆς πόλεως χρυσοῦς / τριακοσίους κτλ.” („se arendase transportul pentru *Basileia*, conform decretului care stipula ca cei cu care se încheia contractul să primească din partea cetății trei sute de stateri din aur”); sărbătorile *Basileia* din Olbia se adaugă seriei de concursuri cu același nume, toate organizate în cinstea lui Zeus *Basileus*, atestate la Lebadeea (Βασίλεια τὰ ἐμ Βοιωτοῖς), la Alexandria (Βασίλεια ἐν Ἀλεξανδρείαι) și în Eubeea (Βασίλεια ἐν Εὐβοίᾳ), vezi Anne-Marie Vérilhac, „À propos de quelques inscriptions du Pont”, în *Epigraphica* XLI, 1-2, 1979, pp. 51-52, 54.

125. *IOSPE* I², 187.

126. Dobrinka Chiekova, *op. cit.*, p. 159.

127. *IOSPE* I² 34, l. 29-30: [ἐν τῷ ἰ ἀγῶνι τὰχιλλεῖ κατὰ τὸ πυθόχρηστον τῆς ἵπποδρομίας („în întrecerea de care [organizată] în cinstea lui Ahile conform oracolului Pytiei”), Benedetto Bravo, „Une lettre sur plomb de Berezan’: colonisation et modes de contact dans le Pont”, în *Dialogues d’histoire ancienne*, 1, 1974, p. 142; *IOSPE* I² 130, 138, 155, 156, 157; Mădălina Dana, *op. cit.*, p. 107, 114.

coloniile sale pontice. Cele patru sărbători principale – *Thargelia* (*Thargeliile*), *Boedromia* (*Boedromiile*), *Pyanopsia* (*Pyanopsiile*) și *Metageitnia* (*Metageitniile*) – erau consacrate lui Apollo. La Olbia, asociațiile de *Molpi* și de *Neoméniastes* celebrau cultul lui Apollo *Delphinios* și *Neomenios*. Câteva alte divinități sunt în mod special legate de calendarul cetăților milesiene de la Pontul Euxin. În afară de Apollo, este vorba despre Dionysos (prin sărbătorile *Lenaia*, *Anthesteria* și *Dionysia ta Megala*), de Poseidon (prin sărbătoarea *Taurea* și probabil *Posideia*), de Demeter și Persefona (prin sărbătoarea *Kalamaia*), de Zeus și Atena (prin sărbătoarea *Apatouria*). Două nume de luni – *Posideon* și *Taureon* – sunt în legătură cu sărbătorile lui Poseidon care era venerat în ipostaza unui taur doar în coloniile pontice milesiene. Și sărbătorile dionysiace au furnizat două nume de luni (*Lenaion* și *Anthesterion*). De altfel, *Anthesteriile* sunt cele mai vechi sărbători religioase atestate în cetățile pontice din Milet. Vechimea cultului lui Apollo, respectiv al lui Dionysos și al lui Poseidon datează foarte probabil de la întemeierea cetăților pontice milesiene.

Majoritatea denumirilor lunilor din aceste cetăți este legată de domeniul religios. Ele se bazează pe epitete divine și pe sărbătorile celebrate în cinstea divinităților venerate în întemeierile pontice ale Miletului. Astfel, la Histria găsim triada *lună* (Ταυρεών) – *sărbătoare* (Ταύρεα) – *asociație culturală* (*Taureasta...*) – legată de cultul lui Poseidon *αύρειος*. În același sens, putem evoca asocierea *lună* (Θαργηλιέν) – *sărbătoare* (Θαργήλια) – *epicleză* (Θαργήλιος) atestate la Olbia și legate de cultul lui Apollo *Thargelios*. În mai multe rânduri, epiclezele divinităților apar direct în numele sărbătorilor care le sunt consacrate. Așa se întâmplă cu *Taurea*, consacrată lui Poseidon *Taureos* la Histria și Sinope, cu *Thargelia*, consacrată lui Apollo *Thargelios* la Olbia (epicleză atestată pentru prima dată aici), cu *Lenaia* consacrată lui Dionysos *Lenaeus* la Olbia. În anumite cazuri, un element caracteristic al ritualului sărbătorii îi conferă acesteia numele. Este cazul *Pyanepsiilor*, când se efectua coacerea bobului (πύαροι), a *Anthesteriilor* (sărbătoarea florilor și a bucuriei generale, dar și sărbătoarea vinului) și a *Thargeliilor* care își împrumută numele de la ritualul *thargelos*. Majoritatea sărbătorilor celebrate în coloniile pontice milesiene sunt legate de muncile agricole.

În câteva rânduri, documentarea epigrafică a permis descoperirea mai multor corespondențe între datele sărbătorilor religioase desfășurate la Atena, Milet și coloniile sale pontice. Este cazul sărbătorii *Taurea*, celebrate în jurul zilei de 14 a lunii *Taureon* la Milet și în coloniile sale pontice. Remarcabil est faptul că sursele epigrafice ne permit să stabilim o corespondență între Milet, Kyzikos, Histria și Atena, în ce privește datele de desfășurare a *Anthesteriilor*, celebrate, în toate aceste cetăți, în zilele de 12 și 13 ale lunii *Anthesterion*. Aproape toate sărbătorile religioase din cetățile pontice milesiene se desfășurau, ca pretutindeni în lumea greacă, în prima jumătate a lunii, datele preferate fiind luna plină, prima și cea de a șaptea zi a fiecărei luni.

Pontul Euxin a constituit o regiune mitică, un creuzet în care s-au amestecat diferite culturi și credințe religioase. Studiul nostru privind calendarele și sărbătorile grecești din cetățile pontice milesiene oferă o perspectivă fascinantă asupra religiei și culturii din această regiune periferică a lumii grecești și ne ajută, totodată, să înțelegem mai bine originile civilizației noastre europene.

Abrevieri

BCH

Bulletin de correspondance hellenique, Paris, 1877-.

CIG

Corpus Inscriptionum Graecarum, I-IV, Berlin, 1828-1877.

CIRB

V.V. Struve, *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani (Korpus Bosporskikh nadpisej)*, Moscou-Leningrad, 1965.

DAGR

Dictionnaire des Antiquites grecques et romaines, sous la direction de Charles Daremberg et Edmond Saglio, Paris, 1877-1929.

I. Didyma

A. Rehm, *Didyma II. Die Inschriften*, hrsg. von Richard Harder Berlin, 1958.

IGB I²

G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I², Sofia, 1970.

IGDOP

Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont, (ed. Laurent Dubois), Genève, 1996.

IOlb

Inscriptiones Olbiae (Nadpisi Ol'vii) (1917–1965), (ed. T. N. Knipovič, E. I. Levi), Leningrad, 1968.

IOSPE I²

B. Latyshev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et latinae*, I² : *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae*, Saint Petersburg, 1914, (reimpr. Hildesheim, 1965).

I. Sinope I

David H. French, *The Inscriptions of Sinope I*, Bonn, 2004 (IK 64).

ISM

Inscriptiones Scythiae Minoris, [D. M. Pippidi I: *Histria și împrejurimile (Istros et les alentours)*, Bucarest, 1983 ; I. Stoian II : *Tomis și teritoriul său (Tomi et son territoire)*, Bucarest, 1987; A. Avram III: *Callatis et son territoire*, Bucarest-Paris, 1999].

JS

Journal de savants, Paris, 1900-.

LSAM

Lois sacrées de l'Asie Mineure, (ed. Franciszek Sokolowski), Paris, 1955.

Milet I.3

Milet I. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahr 1899, Heft. III: *Das Delphinion von Milet* von G. Kawerau und A. Rehm, Berlin, 1914.

Milet VI.1

Milet VI. Inschriften von Milet, Teil 1, A. *Inschriften n. 187-406* von A. Rehm. mit einem Beitrag von H. Dessau; B. *Nachträge und Übersetzungen zu den Inschriften n. 1-406*, von P. Hermann, Berlin-New York, 1997;

RE

Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, ed. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler, Stuttgart.

REG

Revue des Etudes Grecques, Paris, 1888-.

SEG

Supplementum epigraphicum Graecum, Leyde (puis Amsterdam), 1923-.

Syll.³

Sylloge inscriptionum Graecarum, ed. W. Dittenberger, nouvelle ed. par F. Hiller von Gaertringen, Leipzig, 1915-1920³.

ZPE

Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Köln, 1967-.

Fig. 1

Figura 1: Calendarul Olbiei inserat într-o dedicație. Graffiti pe fundul unui skyphos atic în firnis negru datat în al doilea sfert al secolului al V-lea î. Hr.

(Apud Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève, 1996, p. 161)

<i>Milet</i>	<i>Atena</i>	<i>Calendarul actual</i>
1. Ταυρεών	10. Μουνιχιών	aprilie – mai
2. Θαργηλιών	11. Θαργηλιών	mai – iunie
3. Καλαμαιών	12. Σκιροφοριών	iunie – iulie
4. Πάνημος	1. Ἑκατομβαιών	iulie – august
5. Μεταγειτνιών	2. Μεταγειτνιών	august - septembrie
6. Βοηδρομιών	3. Βοηδρομιών	septembrie - octombrie
7. Πυανεψιών / Πυανοψιών	4. Πυανεψιών	octombrie - noiembrie
8. Ἀπατουριών	5. Μαιμακτηριών	noiembrie - decembrie
9. Ποσιδεών	6. Ποσειδεών	decembrie - ianuarie
10. Ληναιών	7. Γαμηλιών	ianuarie - februarie
11. Ἀνθεστηριών	8. Ἀνθεστηριών	februarie – martie
12. Ἀρτεμισιών	9. Ἐλαφηβολιών	martie – aprilie

Tabelul I

Calendarele din Milet și Atena, raportate la calendarul actual

<i>Sinope</i>	<i>Apollonia Pontica</i>	<i>Odessos</i>	<i>Dionysopolis</i>	<i>Tomis</i>	<i>Histria</i>	<i>Tyras</i>
<i>Ταυρεών</i>	[Ταυρεών]	<i>Ταυρεών</i>	<i>Ταυρεών</i>	[Ταυρεών]	<i>Ταυρεών</i>	[Ταυρεών]
[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	<i>Θαργηλιών</i>	[Θαργηλιών]
[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	<i>Καλαμαιών</i>	[Καλαμαιών]	<i>Καλαμαιών</i>
<i>Πάνημος</i>	[Πάνημος]	[Πάνημος]	[Πάνημος]	[Πάνημος]	[Πάνημος]	[Πάνημος]
[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	<i>Μεταγειτνιών</i>	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]
[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	<i>Βοηδρομιών</i>	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]
[Πυανεψιών]	[Πυανεψιών]	[Πυανεψιών]	[Πυανεψιών]	[Πυανεψιών]	[Πυανεψιών]	[Πυανεψιών]
[Άπατουριών]	[Άπατουριών]	<i>Άπατουρεών</i>	[Άπατουριών]	<i>Άπατουρεών</i>	[Άπατουριών]	[Άπατουριών]
<i>Ποσειδεών</i>	[Ποσειδεών]	[Ποσειδεών]	[Ποσειδεών]	[Ποσειδεών]	[Ποσειδεών]	[Ποσειδεών]
[Ληναιών]	[Ληναιών]	[Ληναιών]	[Ληναιών]	[Ληναιών]	[Ληναιών]	<i>Ληναιών</i>
<i>Άνθεστηριών</i>	[Άνθεστηριών]	[Άνθεστηριών]	[Άνθεστηριών]	[Άνθεστηριών]	<i>Άνθεστηριών</i>	<i>Άνθεστηριών</i>
[Άρτεμισιών]	[Άρτεμισιών]	<i>Άρτεμισιών</i>	[Άρτεμισιών]	[Άρτεμισιών]	<i>Άρτεμισιών</i>	<i>Άρτεμισιών</i>

■ luni atestate direct ■ luni deduse ■ luni neatestate

Tabelul II
Calendarile ale polis-urilor milesiene din sudul și vestul Pontului Euxin

<i>Olbia</i>	<i>Nymphaion</i>	<i>Pantikapaion</i>	<i>Gorgippia</i>	<i>Hermonassa</i>	<i>Tanaïs</i>
<i>Ταυρέων</i>	<i>Ταυρέων</i>	[Ταυρέων]	[Ταυρέων]	[Ταυρέων]	[Ταυρέων]
<i>Θαργηλιών</i>	<i>Θαργηλιών</i>	[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	<i>Θαργηλιών</i>	[Θαργηλιών]
<i>Καλαμαιών</i>	<i>Καλαμαιών</i>	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]
<i>Πάνημος</i>	[Πάνημος]	[Πάνημος]	[Πάνημος]	[Πάνημος]	[Πάνημος]
<i>Μεταγειτινιών</i>	[Μεταγειτινιών]	[Μεταγειτινιών]	[Μεταγειτινιών]	[Μεταγειτινιών]	[Μεταγειτινιών]
<i>Βοηδρομιών</i>	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]
<i>Κυανεψιών</i>	[Κυανεψιών]	[Κυανεψιών]	[Κυανεψιών]	[Κυανεψιών]	[Κυανεψιών]
<i>Ἀπατουριών</i>	[Ἀπατουριών]	[Ἀπατουριών]	[Ἀπατουριών]	[Ἀπατουριών]	[Ἀπατουριών]
<i>Ποσειδίων</i>	[Ποσειδίων]	[Ποσειδίων]	[Ποσειδίων]	[Ποσειδίων]	[Ποσειδίων]
<i>Αθηναίων</i>	[Αθηναίων]	[Αθηναίων]	[Αθηναίων]	[Αθηναίων]	[Αθηναίων]
<i>Ἀνθεστηριών</i>	[Ἀνθεστηριών]	[Ἀνθεστηριών]	[Ἀνθεστηριών]	[Ἀνθεστηριών]	[Ἀνθεστηριών]
<i>Ἀρτεμισιών</i>	[Ἀρτεμισιών]	[Ἀρτεμισιών]	[Ἀρτεμισιών]	[Ἀρτεμισιών]	[Ἀρτεμισιών]

■ luni atestate direct ■ luni deduse ■ luni neateste

Tabelul III

Calendar ale polis-urilor milesiene din nordul Pontului Euxin

<i>Calendar actual</i>	<i>Calendar Atenei</i>	<i>Sărbători ateniene</i>	<i>Calendarul cetăților pontice milesiene</i>	<i>Sărbători atestate în cetățile pontice milesiene</i>	<i>Divinități celebrate</i>	<i>Cetăți pontice milesiene</i>
<i>aprilie - mai</i>	Mounichîon	Mounichia	12-20 Taureôn	<i>Taurea</i> (<i>Ταυρεά</i>)	Poseidon <i>Taureos</i>	Histria
<i>mai - iunie</i>	6-7 Thargeliôn	Thargelia	1 et 7 Thargeliôn	<i>Thargelia</i> (<i>Θαργηλία</i>)	Apollon <i>Thargelios</i>	Olbia, Histria
<i>iunie - iulie</i>	Skirophoriôn	Skirophoria	<i>Kalamaïon</i>	Kalamaia (<i>Καλαμαία</i>)	Demeter și Persephone	Tomi, Olbia
<i>iulie - august</i>	Hekatombaîon	Hekatombaia	Panemos	-	-	
<i>august – sept.</i>	Metageitnîon	Metageitnia	Metageitnîon	<i>Metageitnia</i> (<i>Μεταγείτνια</i>)	Apollon <i>Metageitnios</i>	Olbia
<i>sept.- oct.</i>	6 Boedromiôn	Boedromia	6 Boedromiôn	<i>Boedromia</i> (<i>Βοηδρομία</i>)	Apollon <i>Boedromios</i>	Odessos, Olbia
<i>oct. - nov.</i>	-7 Pyanepsîon - 19-21 sau 26-28 Pyanepsîon	→ <i>Pyanepsia</i> → <i>Apatouria</i>	7 Pyanepsîon	<i>Pyanepsia</i> (<i>Πυανέψια</i>)	Apollon	Olbia
<i>nov.-dec.</i>	Maimakteriôn	Maimakteria	<i>Apatureôn</i>	<i>Apatouria</i> (<i>Ἀπατούρεια</i>)	Zeus <i>Phratrîos</i> și Athena <i>Phratrîa</i>	Sinope, Apollonia Pontica, Odessos, Tomis, Histria, Olbia, Pantikapaion, Tanais
<i>dec.-ian.</i>	8 Posideôn	<i>Posideia</i>	12-14 Poseideôn	<i>Taurea / Posideia</i> <i>Taυρεά/Ποσιδεΐα</i>	Poseidon <i>Helicônios</i>	Sinope
<i>ian.-feb.</i>	12-19 Gamelîon	<i>Lenaia</i>	Lenaîon	<i>Lenaia</i> (<i>Ληναία</i>)	Dionysos <i>Lenaus</i>	Sinope, Tyras, Olbia, Hermonassa, Phanagorie
<i>Feb. - martie</i>	11-13 Anthesteriôn	<i>Anthesteria</i>	12-13 Anthesteriôn	<i>Anthesteria</i> (<i>Ἀνθεστέρια</i>)	Dionysos	Olbia, Histria, Odessos, Apollonia Pontica, Sinope
<i>martie - aprilie</i>	8/10 - 13/16 Elapheboliôn	<i>Dionysia ta Megala</i>	<i>Artemisiôn</i>	<i>Dionysia ta Megala</i>	Dionysos	Olbia, Histria, Tomi

Tabelul IV: Calendare ale festivalurilor ateniene și festivaluri atestate în polis-urile pontice milesiene